

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

5
Ltn
895

Zurück
Zurück

1999

Հայկական Գրական Փառանքատեղի
4495

ՊԼՏՄՈՒԹՒՒՆ ԵՒ ՊԼՏՃԱՌՔ

ՎՆԲԵԳԵՐՁԻ

ԵՐԻՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ ՀԱՅՈՑ

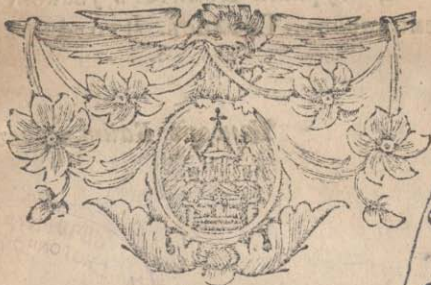
ՍԱՐԳՍԻ ԳԱՐԲԻԷԼԻ ԵՒ ԱՄԲՐ-
ՐՈՍԵԱՅ

ԸՆԴ ՀՈՎ ԱՆԵԱԻ

Հայկական

ԼՈՒՍԿՈՐԶԱԿԱՆՍՈՒՐԻ ԱԹՈՒՈՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՅԻՈՑ

2612

Կեօն տարադրեալ

Չի Բաշխեւ

Դ 1857 ամի
Դ ԹԻՓԼԻՑ

Դ Տպագրատան Հոգևոր դպրոցի Հայոց ընծա-
յից յԱզնուական Գեորգոս Արքեպիսկոպոսի

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

съ тѣмъ чтобы по напечатаніи представлено
было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное чис-
ло экземпляровъ. Тифлисъ. 4го Апрѣля 1857
года.

Ценсоръ Кайт.мазовъ.

28. 897

4 895-60

Ծ Ա Ն Ո Ւ Յ Ո Ւ Մ Ն .

Ընթերցողք , կարծեմ , շատ անգամ կարգ
դացել կամ լսելք ճշմարիտ պատմութեանց և
կեղծեալ հեքեաթներն կամ բժշաների մէջ՝ էն
պիսի որդւոց պատմութիւններ , որոնք կամ ի
րանց անփորձ հասակի ազդեցութեամբը , և կամ
խաբերայ ընկերաց և կարծեալ բարեկատուաց խոր
հրդովը՝ մտքերը դնում են իրանց հայրենի աշխար
հը , իրանց տուն ու տեղը , իրանց ծնողներին ,
իրանց սրտի սիրեկաններին , իրանց ազգականներին
և բարեկամներին թողնել և օտար երկիր գնալ ։
Ողորմելի ծնողքը աշխարհք տեսած , գլխներին
չար ու բարի անցկացած , օտարութեան վտերին
տեղեակ , հայրենի աշխարհի օրհնած հողին ու ջրին
ճանօթ՝ սկսում են իրանց որդւոց դիտաւորութիւնը
փոխելու համար հազար ու մէկ հնարքներ բանեց
նել , խրատում են , աղաչում են երկինք ու եր
կիր վկայ են կանչում , որ նրանց բռնած ճանա
պարհը մոլոր է , բայց չ'ի ղուր , քամին մտելի
նրանց գլխները , խորթ հայրը և հայրենիքը հարա
զատից գերազանց են համարում , օտարների մե
ծութիւնը և փառքը նրանց աչքերը կապելի ։
Հեռու տեղերի հարստութեան համբաւը ական
ջները խլացրել է , ոչ'ինչ բան չ'է ազդում ։
Ոչ հօրերի ալիքներին են խնայում , ոչ մօրերի
աղի արտասուկներին , մտքները դրելն , պէտ
քէ կատարեն , Ս երջապէս գալիս է հասնում է էն
ցաւալի օրը և ժամը , որ մոլորեալ որդիքը պէտ
քէ ջոկվին իրանց ծնողքներից և ազգականներից ։
Ոչ էն ինչ սե ու մութ օրէ , ծնողքը աղիկէզ
մորմոքելով փաթթում են իրանց որդւոց վզովը ,
անյագ համբուրում են և ականայ կամօք , ողբով

և սպով ուղևորում են նրանց: Այսպիսի եղևրական
 հանդէսներ աչքներէդ առաջը նկարագրելով՝ դուք
 էլ, ընթերցողք, շատ արտասուներ թափած կ'ըլ-
 նիք: Բայց փոքր ինչ համբերեցէք, էլ ի արտասուներ
 թափելու տեղ ունենք: Աս բաղդախնդիր ե-
 րեաասարգները դնացին իրանք էլ չգիտեն ո՛ր
 ծնողքը գիշերը անքուն, ցերեկը անհանգիստ,
 յոյսերը առ Աստուած դրած, լացով ու թացով
 սպասում են իրանց որդիեղանց վերադարձին: Ամ
 եկաւ որն երկ խորար են հարցնում. բայց աւաղ լու-
 բերը լաւ չ'են, վերադառնալու քաղցը տեղեկուեց
 փոխանակ նրանց թշուառութեան համբաւն են
 ընդունում, և օրքան ցօր ալիխորով մորմարվում են:
 Տարիներ են անցկենում, դարեր են շուռ գալի,
 ծնողքները իրանց որդւոց կարօտողը հալումաշ են
 ըլում իսկ որդիքը իրանց ակնկալութիւններին ոչ
 մինի կատարումը չ'տեսած, ունեցածներն էլ կորց-
 րած՝ շատ նեղացած են, միայն մարդկային ամօթով,
 ոմանք էլ յամառութեամբ տանում են անչափ նա-
 խատիւքները և վատերը: Արքայազն դանակը
 տիրին է հասնում, էս օտարութիւն գնացող-
 ներէց ոմանք հեռու են դնում սնտոխ ամօթը,
 մտքերն են բերում իրանց հայրենի երկրի սա-
 կաւապէտ և պարզ կեանքը, յիշում են: «Օր
 բարի կամ դի՛ վայելուչ դի բնակին եղբարք ի
 միասին», (I) լաւ իմանում են որ նրանց հայրը
 գիշեր քաց, թեկըր տարածած նրանցէ մնում,
 արխանում են, շատ դժուարութեանց յաղթում են
 և դառնում են իրանց հայրենիքը: Աղօրմէ ի ծնող-

(I) Սաղ' ճԼԲ Գլոխ I հոմարք 2

քը իրանց օրը կերած մի սօրը գերեզմանումը մահիկ
են մնում , և ահա՛ յանկարծ Աստուծոյ սպար-
մնութեան դուռը բացվում է , բազմամեայ պանդխ-
տացեալ որդիքը դռնից տուննն մանում , վա-
ղում են վախապանօք , ընկնում են իրանց ճողոպոց
դիւրիք , հասկումքում են ձեռքերը , զղջման արտա-
սուհքով լուանում են նրանց սաները և խոտա-
նում են յաւիտեան անբաժան մնալ իրանց ատ-
նիցը և միշտ իրանց կենաց վերջը աշխատել . ի-
րանց խրթնացեալ տունը և աշխարհը բարեզարդել :
Ահա՛ հիմա է ուրախասիան արտասունք թափելու
ժամանակը : Իսկով՝ ճողոպոցը ուշաթափ՝ վեր են
ընկնում և չեն իմանում երանգէ տեսածները
թէ իսկութիւնս , վաթթվումն իրանց որդիկ-
րանց վրովը և հազար բերան վառքեր առարե-
լով առ Աստուած կնքումն իրանց կեանքը :

Այս նմանութիւնը լսելով , ընթերցիչ ,
կարծեմ փոքր 'ի շատէ հասկացար միտքս ,
բայց էլի կ'ուղես իմ պարզ բացատրութիւնս ,
դիտիս վրա , բու կամրդ հաճելու պատրաստեմ ,
միայն իմ ասելս և բո լսելդ չոք ու ցանք հե-
քիաթ չ'դառնայ : Ի ա գիտենք , որ մեզ իրանց
կողմը բաշոյ բաժեկանները մեզ հասկացնում են ,
թէ մեր աշխարքը , մեր առն ու տեղը քանդած
բոլշակ են , մեր սյդիները և պարակղները փշով
մացառով լքցումս , թնդ նքա կարծեն ինչպէս
կամենումն , մենք մեր հայրսիան ժառանգու-
թիւնը լա ճանանչենք և լա սիրենք . էն ժա-
ռանգութիւնը՝ որն որ մեր նախնիքներն սուրբ
օրհնութեամբը մեզ աւանդում և պահումս :

էն ժառանգութիւնը՝ որի գեղեցիկութիւնը հազարաւոր տարիներով մեր նախնիքները քաջ հասկացել են և նրան անմահ պահպանելու համար իրանց անձը զոհել են : Եթէ ամէն մարդու համար իրան հայրական խրճիթը ուրիշների պալատից լաւ է, և փուշը օտարների վարդից անուշահոտ . եթէ Խիկար իմաստունի համար իրան հայրենեաց քարերը Բաբելոնի հնոցներիցը ջերմագոյնք էին, որչափ ևս առաւել մեր հայրական Թանկագին և ցանկալի ժառանգութիւնը մեզ համար : Ընծինջ դրոշմներ ուրեմն մեր սրտի մէջ Միւնեաց Մետրապօլիտ Ստեփաննոս պատմագրի խորին իմաստասիրութեամբ ասածը : « Եւրոպայի իկենցաղս՝ ոչ այլ ինչ, բայց միայն ոնպհական ժառանգութիւն առն՝ յորում ծնեալ և սնեալ լինի և վայելել խորհիցի, որպէս զստինա մօր և զգութ հօր : այնպէս քաղցր Թուեցեալ լինի ՚ի միտս ժառանգորդին, վասնորոյ միշտ կարօտի շրջել : տեւանել, զբօսնուլ, խնդամտիլ ՚ի վերայնորա : Եւ յժմ դառնանք բացատրել մեր օրինակը : Յայտնի է ամենեցուն, որ երբ մեր ազգի բարեգուշակ աստղը աղօտացաւ, երբ մեր աշխարհքը սահմանակից նաև հեռաւոր ազգերից ռոնակոխ էլաւ, երբ արքունի Թաղը վերացաւ, երբ հայրապետական գաւազանը տարագիր երկրէ երկիր հալածուեցաւ, էն ժամանակը կացնաւոր ուանկացին այս ընկած ծառի վրա Թափեցան : Վարաւոր ոտիս Յոյնը և խորամանկ Պարսիկը շուտով աշխարհքը բաժանեցին իրանց մէջ, Թաթարները, Իկկերը, Գալալիք և ուրիշ լեռնաբնակ ազգերը

առաջակու թեամբ վեր գցեցին անաէր Հայաստանը , Չ'մնաց թշուառութիւն , որ չ'տեսաւ որդրմելի Այրատը , այս վտանգաւոր ժամանակը Հռովմբ քաղաքաց մայրը , փոխանակ քրիստոնէական կարեկցութեամբ վեր ընկածը ոտի կանգնեցնելու՝ սկսաւ Հայաստանի բորբոքեալ կրակների վրայ ձեռքերը տաքացնել : Հռովմայ քարոզիչ Ռենիթուները սկսան Հայաստան մտնել , ոչ թէ սէր և միաբանութիւն քարոզելու , այլ բաժանումն : Իսկո՞՞ Հայերը տանից տեղից զրկած , բարեկամից ազգականից հեռացած , ջուրը ընկած իպէս ծեղի էին ձեռք գցում խեղդելից ազատելու :

Այս բուն նաւահոծութեան ժամանակը այն պատուական քարոզիչներէից չէլաւ մէկը , որ սաստէր քառնէրին , մէկի բերանը չ'էկաւ ասել « թերա հաւատ ընդէր երկմտեցեր » (1) մէկ յուսադրող չէլաւ , որ ասէր « Մի՛ երկնչե՛ր հօտ փոքրիկ , զի հաճեցաւ հայր ձեր տալ ձեզ զարքայութիւն : » (2) չէլաւ մէկը , որ 'ի համբերութիւն յորդորէր ասելով « Օ՛ր զոր սիրէ Տէր խրատէ , տանջէ զամենայն որդի զոր ընդունի . . . 'ի խրատու համբերութեան կացջիբ , իբրև յորդիս մատուցեալ է 'ի ձեզ Աստուած » , (3) : Այլ ինչ , սկսան ազգի մէջ կրօնական երկպառակութիւն գցել :

(1) Մարտի , Ժ'ի , 4 շաբաթ 31 համար .
 (2) Ղարաբաղի ժ'ի , 4 շաբաթ 32 համար .
 (3) Արտաշէ , Գ , 4 շաբաթ 12 համար . Եւր . ժ'ի 7 համար .

զերութեան մէջ ճշմարտած ազգին սկսան քա-
րոզել « Թեփրկուիր մի միայն Հռովմայ եկեղեց-
ւոյ մէջ կը պարտնակի » :

Փրչո-Ռի-ն բառի քաղցր անունով նոր դե-
րութեան անուրներ անցկացրին իրանց հետեող-
ներին շէնքը . ամենայն աեղ շրջեցան , ծով և
ցամաք չ' թողնն , առնել եկամուտ մի , (1) ,
մինչև որ կարողացան մէկ քանի անխորձ երիտա-
սարգներ կամ աղքուրաց կրէցներ իրանց կողմը
գցել , և էն օրից մինչև հիմա նոյն ջանքով աշխատում
են Հռովմայ « Արաղաղո-Ռի-ն ամենեցուն » , ասող հո-
դեորականները խռովութեան և երկպառակութեան
հողին զօրացնել ազգերիս մէջ : Աւասան նոցա
չնորհքն է , որ մէկ հօր սրդէքս իրարից բաժանուած ,
մէկըմէկու թշնամիներ դառել : Բայց էկա-
հասաւ Ժամանակը , որ մեր օտարութիւն գնացող
եղբարքը իրանց պարզամտութեամբ որսգայթի
մէջ ընկնելը խմանալով՝ սկսան մերադառնալ ի-
րանց հայրենի աշխարհը և դիմել իրանց մօր գիր-
կը , ասելով « Անձինք մեր ապրեցան որպէս
ճ'նձրուկ յորողայթէ որսողաց » Արողայթք նոցա
միջրեցան և մեք ապրեցաք՝ օդնութիւն է մեզ
յանուանէ Տեառն որ արար զերկինս և զերկիր (2)
Ասածներիս յայտնի ապացոյցէ անց՝ Վերադարձե
երկի վարդապետաց Հայոց Սարգոյի , Գաբրիէլէ և
Աճբրտեայ ընդ հովանեաւ լոստաւորշահան ստրբ անասոց
Հայաստանեայ Եկեղեցւոյ :

Բայց ընթերցող , երեք թիւը խմանալով ,

(1) Մայ , Ի Գ 420-ի 15 համար :

(2) Մայ՝ Ղ Ի Գ 7 , 8 , 9

շուտով ուսերդ մի թափ տար, տանլով, է՛հ, երեք
 հոգւով ի՛նչ կրչինի, մի ծաղկով գարուն չի դալ :
 Արանց պատմութիւնը դիտէ գլուխ ուշադրու-
 թեամբ կարդա՛, այս երեք հոգու հետ հոգւով
 միացեալ շատերը կան . այս մէկ ծաղիկը
 գարունը դալու գուշակ է . տես գու այս երեք
 հալածեալ կրօնաւորներն հոգւոյ աշխութիւնը
 և անընկճելի աշխատանքը . Արեք հոգին Փարիզու-
 մէջ աղգային ուսումնարան են բաց աշել :

Մտեաց Աշտնի Աւետարանի Հայաստանի անունով
 պատուակին լրագիրն (ժողովուրդ) են հրատարակում,
 մեր աղգին վերաբերեալ նիւթերը գաղղիէոէն
 թարգմանութեամբ . Իսկ մենք այս քաղաքիս մէջ
 (Թողնենք շրջակայքը) միայն այս քաղաքիս մէջ,
 եռեռուն հաղաչից աւելի Հայք, սչ բարեկար-
 գեալ աղգային ուսումնարան ունինք սչ գաղթեաց
 և ս՛չ ժողովուրդ աղգային լեզուաւ . Ինչու կարմը
 ընցար բարեկամ, ինչու ես անկջիդ տակը քորում :

— Ասքեզ յանդիմանելու համար չեմ խօսում,
 այլ միայն մտքս էնէ, որ իմանաս թէ այն
 վերադարձեալ երեք վարդապետները քանի մարդ
 արժեն, և ուրախանաս . Բաց եթէ հարցնես,
 ինչէ՞ պատճառը, որ այն կողմերը այսպիսի յա-
 ուաջաղխմութիւն կայ և մեր մէջը չ'կայ : Աս
 իմ կարծիքով դրան պատճառ կրգնեմ մեր ու-
 սումնականաց լիտաահ ջանքի, իշխանաց խրախուսի
 և հարուստների օժանդակութեան պակասու-
 թիւնը . Թեպէտ անյոյս չ'ենք, որ այս դժուար-
 ութեանը յաղթելով մենք ուրիշ բանն էլ ձեռք
 կ'տանք, եթէ մեր յոժարութեանց խաղանարար
 հանգամանքներ առաջ չ'գան . Այս նիւթիս վերա-
 խօսիլը Թողնենք ուրիշ ժամանակի և տալի և

պատմեցր . Թէ այս մեր բազմամեայ օտարացած եղ-
բարց լուրը ի՞նչպէս մեզ հասաւ և ի՞նչ ազդեցու-
թիւն արաւ ազգի մէջ :

Ընցեալ տարի Յուլիոսի ամսոյն քսան և
չորսին ժամը տասին ես կամեցայ գնալ մեր ալե-
գարդ Արբազան՝ Աերսէս Աթուղիկոսի օրհնու-
թիւնն առնել . ներս մտայ Ահարանի դրսի
սենեակը , ո՛չ ով չ'կար , որ իմանայի , կարելիէ
ներկայանալ Հայրապետին , Թէ ո՛չ : Փոքր ինչ
սպասեցի , ո՛չ ով չ'կայ . սիրտս նեղացաւ , շոք
պապանակին հեռու տեղեց կկած չ'ուզեցի յետ
դառնալ : Աերջապէս սիրտ արի , իրա նստած
սենեակի դուռը բաց արի և տեսայ , որ պա-
տուական ծերը Թղթեր է կարգում : Կրայ հան-
դէպը կանգնած էին Լջմիածնի Անտղի աստի-
ճանաւոր Պ . Աերսէսն Վեորդեան Յովհանեսեանց
և մէկ տիրացու , տուանց էն էլ արածս անքաղաքա-
վարութիւն էր , ուստի կարծելով Թէ ինձ չ'տե-
սաւ , կանց դուրս էլայ : Մէկէլ յանկարծ իրա
սուր ձէնովը դռնեց , արի , արի , ուրիս գնում , ես
էս սհաթին քեզ համար մարդ պէտքէ ուղարկէի ,
արի՛ տես՝ ի՞նչ ուրախական գրեր եմ ստացել , ,
Ընչիւ և դողութեամբ ներս մտայ , գնացի աջը
համբուրեցի , և ճմարիտն ասեմ . որ 1845 Թուից
դէս , կարելիէ հաղար անգամ պատահել էի Ահ-
հախաւ Հայրապետի մօտ , բայց այնպէս ուրախ
ամենեւին տեսած չէի : Շատ լաւ , բայց բանն էն
է , որ ես պատճառը չ'եմ իմանում , հարցնելը ան-
բաղաբախարութիւն է և անհամբերութեան նշան .
նա դեռ կարգումէ , ես կանգնած մնացի համարեա՛
Թէ կէս ժամ :

Կարգաց , կարգաց , մէկէլ յանկարծ ուրախ սրտով ասաց « փառք քեզ , Լստուած , փառք քեզ » : Քանի դնումէք դէմքի վրա ուրախութիւնը փայլում էր . գրեթէ կարգալին տեղտեղ պատուական աչքերը արտասունքով լքցւում էին , էլ ի կրկնումէ , « փառք Լստուծոյ » : Արբազան Կաթողիկոսի հոգւոյ ուրախութիւնը դէմքի վրա տեսնում եմ « փառք , փառք , ասելը լսում եմ , բայց ի՞նչի համար է , չգիտեմ , սիրտ բե՛ր , որ դեմանայ , ի՞նչ պէտքէ անել , փետացած կանգնած ենք , ես էլ , վերոյիշեալ աստիճանաւորը և տիրացուն էլ » : Արջապէս Ժողովից մէքանի նոր բացարած նամակներ և դաստով ինձ տուեց ասելով . « Լս՛ , ան , կարդա՛ և տես , թէ ինչ կ'իմանաս » : Իսկ խորք մեծուէ և իմաստուէ Լս՛ , « Որպէս զի մեծեն գործքք Տէր և յոյժ խոր են խորհուրդքք » : Լս՛ յր անգրամ զայս ոչ ծանօցէ , և անմիան ոչ առնու 'ի միտ » : (1) Լս՛ խօսքերս ուշադրութեամբ լսելից յետոյ՝ սկսեցի թղթերը կարգաւ կարդալ . Լս՛ աջինն էր Պօրոյեանց սիրեկան աղայի գիրը Լս՛ լեքսանդրոսոյից գրած , որով յայտնումէր , թէ հրդրումից այս թղթերի ծրարը իրան զրկելով , ինդրել են շատ շուտով Արբազան Կաթողիկոսին հասցնել , որն որ նա էլ առաքումէ : Երկրորդ գիրն էր Ղազեղեանց Մահտեսի Յարութիւն աղայի գրածը հրդրումից , որով յայտնում էր թէ Կոստանդնուպոլսոյ Արբազան Պատրիարքը , այս կնքեալ թղթոց ծրարը զրկելով նրան , ինդրել է շատ շուտով հասցնել Արբազնա-

(1) Սողոմոն , ԳԼ , 6 , 7 ,

քեցն Աստուծոյն , զորս և ուղարկումք : Ընթաց
 երկու գրեթէ քսան չ'գուրս էլաւ , տեսնենք երրորդը :
 Երրորդ թուղթն էր գրութիւն Արքազան Յա-
 կոբոս Պատրիարքին Պօլսոյ , որ իրոյ սրտի լի-
 ապատար խնդութիւնը յայտնելով երեք վարդա-
 պետաց Մարգսի , Վարբիելի և Բարսեղայ վե-
 ղարդի համար ուղարկումք առ նորին Սեհա-
 փառութիւնը , նախ այն զրի պատճէնը , որն
 որ երեքեան վարդապետքը գրել են նրան , երկրորդ
 համառօտ երդման թուղթ ստորագրութեամբ յի-
 շեալ վարդապետաց , որոյ օրինակն է այս :

« Ըստուածապատիւ Արքազան Հայր :

« Մեք ստորագրեալքս նուիրելով զհաւատակուի
 « մեր Չերումդ հոգեոր և մարմնաւոր իշխանուե-
 « ճանաչելք զհանգանակն նիկիական հիմն դա-
 « ւանութեան Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ
 « և զնոյն դաւանելք և մեք առանց յաւելումն
 « և փոփոխումն 'ի նմա առնելոյ և ոչ միոյ կետի :
 « Եղնպէս խոստանալք չ'խոստրել երբէք 'ի ծխից
 « պաշտամանց և յարարողութեանց Հայաստա-
 « նեայց Յուրբ եկեղեցւոյ ըստ կանոնադրուե Սրբոյն
 « Վրէգորի Լուսաւորչի , Սրբոյն մեծին Եւրսիսի
 « և Սրբոյն Սահակոյ Պարթևի Հայրապետաց , և
 « ըստ ողջամտ բացատրութեան Արքազան Հայ-
 « րապետին մերոյ Եւրսիսի Դնորհալոյ , որպէս
 « ընթեռնուելք յ'նդհանրակն գիրս նորին տպեալ
 « 'ի կոստանդնուպօլիս և 'ի Ս . Պետրբուրգ , և
 « ամենայն հաւատարմութք զնոյն վարդապետել

« Կառուցանել յ Լ. քեկեկեան գաղղոցին : որ 'ի Վրաց
 « ըիզ և ամենայն ուրեք, և ուխտեմք երդմամբ
 « մնալ հաստատուն 'ի նսին մինչև ցուհ, ըն-
 « դունելով զոր ինչ Հայաստանեայց Սուրբ Եկե-
 « զեցին ընդունի, և հերքելով զոր ինչ նայն հեր-
 « քէ : , ,

՚ի 15 Յունի 1856 ամի

Սարգիս Սարգսպետ Թէոդորեան : Վաթ-
 ըիկէ վարդապետ Լ. յվարդապետի : Լ. Երե-
 սիս վարդապետ Վալֆայեան : ,

Եւ երբորդ Սրբազան Պատարիարդը ուղարկու մէ
 յիշեալ վարդապետաց կնքեալ գրութիւնը՝ գրել
 առ Սրբազանագոյն Հայրապետն ամենայն Հա-
 յոց Ներսէս Ե : Լ. յս գրերը կարգում էի ես
 առ անձին և այս ժամանակը ալեզարդ Հայրապետը
 ընկզմած էր խորին մտածման մէջ, համարեան Թէ
 իրան սրտի բերկրութեամբ զմայլած, բայց երբ կարգը
 հասաւ կարգալ յիշեալ վարդապետաց առ ինքը
 գրած Թուղթը : յանկարծ քնից զարթնած ի պէս
 հարցրուց ինձ, այդ ո՞ր գիրն է : պատասխանեցի
 առ Չերդ Սեհախառութիւնը գրածներն է : «
 Լ. յդ գիրը բարձր կարգի մէջ էլ իմանամ : այդ
 գիրը հարկը անգամ կարդալու և լու կար-
 դալու գիր է : , , Իսկոյն սկսեցի պարզ և բացայայտ
 ձայնիւ կարգալ յիշեալ վարդապետաց պատուա-
 կան գրութիւնը, և իւրաքանչիւր տողը կարդալիս
 հոգիս մատառ ուրում էր : Եւր կարդալը վերջացրի
 Թղթերը կարգաւ վեր գրի սեղանի վրա և ուրախ
 սրտով մերձեցայ Սրբազանագոյն Հայրապետին :

բռնեցի աջը և համբուրելով ասացի « աչքներս լոյս՝
 ձեր բազմամեայ օտարացեալ որդւոց և մեր եղբարց
 վերադարձի համար, » : Այս ըոպէին վեհ և սքան-
 չելի էր Արբաղնագոյն Հայրապետի կերպարանքը,
 գլխիցը վեր առաւ քառածայր գաակը, չղբեցաւ
 ծնկան վրա և արտասուելից աչօք ասաց, « Փառք
 քեզ, Արտուած, փառք քեզ, յաղագս ամէն, Տէր,
 փառք քեզ : Փառք քեզ : Արտուած, որ այս
 աւուրս արժանի արարեր զիս : խեղճ՝ մարդիկ,
 անցին նոքա ընդ հուր և ընդ ջուր, և եհան
 զնոսա Տէր 'ի հանգիստ, » :

Այս խօսքերից յետոյ սկսաւ խորհիլ յիշեալ
 վարդապետաց պարզեատրելոյ և խրախուսելու մի
 ջոցների վրա, բայց իմ սիրտս եռէ գալի, էր-
 վում եմ, որ այս սքանչելի եղելու իր կատարում է
 սենեակի մէջ 'ի ներկայութեան երեք անձանց :
 Աս ինդրեցի և ձեռաց դուրս գրեցի վերադար-
 ձեալ վարդապետաց երդման գրի օրինակը. գրի
 ծոցս, կրկին համբուրեցի Արբաղան Հայրապետի
 աջը և Ահհարանից դուրս էլայ :

Ամենօրեայ փորձը հաստատում է բարոյա-
 գիտաց այն ճշմարտութիւնը, թէ մարդս 'ի բնէ
 ընկերական է ստեղծուած. ամ մարդ ազնիւն էլ,
 ուամիլն էլ, ուսեալն էլ, տգէտն էլ,
 երիտասարդն էլ, ծերն էլ ցանկանում է հաղորդել
 ընկերին իրա ուրախութիւնը կամ վիշտը. ըստ
 որում այլոց հաղորդելով ուրախութիւնը աւե-
 լանում է և տրտմութիւնը, համարեալ թէ,

փարատվում է : Այս մեր պատուական եղբարց
վերադարձի ուրախութեամբը զուարճացած գնացի
ուղղակի Պ. Թամանշեանի քարվանսարայի մօտ
ուր սովորաբար ժողովում են Թիֆլիզոյ պատ-
ուաւոր բնակչաց մեծ մասը : Այն տեղ մի երկու
բարեկամի մօտեցայ և պատմեցի այս ուրախաւթ
համբաւը , խոկոյն երկուսը դառաւ չորս , չորսը
վեց , վեցը տասը , վերջապէս տասն ըոպէի մէջ
ժողովեցաւ մեծ բազմութիւն և մէկամէկուց
տեղեկացան բանի եղելութիւնը : Ինչպէս մէկ
սաստիկ երաշտութեան ժամանակ յանկարծ ամ-
պերի դուրսալը և անձրևի մարդարտաձև շեթերի
կաթիլը հաղար ու մէկ բերանից դոհութեան ձայ
ներ է բարձրացնում , այսպէս էլ լսողը « փառք
քեզ Աստուած , փառք Աստուծոյ ասելով շտա-
պում էին հոյն լուրը իրանց բարեկամներին հա-
ղորդելու : Մէկ երկու բարեկամ ուղեցին պատ-
ուելի վերադարձեալ եղբարց խոստման Թուլթը
կարդալ . երբ ծոցէս հանեցի , դեռ թոյլ
տուին , որ մի անգամ ես կարդամ , յետոյ
խլոզ խլոզի էլան , և վերջապէս չ'գիտեմ ում
մօտ մնաց իմ գրածս : մէկ ժամու մէջ հարե-
բաւոր օրինակներ գուրս գրեցին , շնորհակալ եմ
իրանց գրածներից մի օրինակ էլ ինձ տուին ,
Բանն էս չ'է , խոկոյն սկսան Թախանձել զիս , որ ես
Մասեայ Աղաւի Աւետիքի Հայտարարն . լրագրից
բերել տամ շատ օրինակներ . որ եթէ ուրիշ
կերպով չ'են կարող օգնել իրանց սիրելի եղբարցը ,
այդ ազնուական միջոցով իրանք էլ շահուին ,
հրանց էլ շահեն , և միանգամայն խնդրեցին
իրանց սրտի զգացմունքը յայսնեմ աշխարհի կամ
լրագրերի միջոցաւ կամ ուղղակի իրանց գրելով :

Բայց ես հինգ օրից յետոյ Թիֆլիզից պէտք է
հեռանամ : ուրեմն այս քաղցր պարտաւորութիւն
ներքի ոչ մէ'լը չ'եմ կարող կատարել : Այնդրեցինք
այս հոգսը յանձնառնուլ պատուելի դրախաւան
Ինֆիւալեանցը : Եւս օրս հինգ շաբթի էր, ան
ցաւ ուրբաթը և շաբաթը, կիրակի առաւօտ մեր
Արքայան Հայրապետի այցելութիւնը էլ էն չ'են, ինչ
որ ամէն կիրակի գալիս էին : վեհարանը լքցուցաւ
ուրախասիրտ բազմութեամբ իշխանաց, ազնուա
կանաց աստիճանաւորաց և պատուաւոր քաղաքա
ցեաց : Եւս ներքեան խնդաւթի գիւմօր գիւմում են 'ի
համբոյր աջաց 'Արին Ահափառութեան, ասելով
« աչք Չեր լոյս եղեցի գոհութիւն Ետուծոյ,
որ ձեր պանդխտացեալ որդիքը կրկին դարձան
Չեր գիրիք և այլն » : Աւերուին զարմացած էր
Քաղցել շուտ շուտ աչքերը արտասուքով լքցում
էին, չ'էր գիտում, նոցա դարձի վրա աւելի զու
արձանայ, Թէ իւր որդւոց հաղեկան միութեան
վրա : Կարգաց նրանց մօտ վերայ շէտալ Թիֆլիզը
և անդադար փառաւորելով զԵտուած, և առա
ւել ևս 'իսէր և 'ի միարանութիւն յորդորելով
արձակեց նրանց :

(Գրոտոսի երկուսին հեռացայ Թիֆլիզից,
և ուր որ գնացի, այս ուրախական հախաւը
տարածեցի : Եւրիւս ամսից յետոյ վերադարձայ
և աեսայ, որ Թէպէտ ժողովադեան եռանդը մե
ծոյն է, բայց ոչ յիշեալ վարդապետաց լրագիրը
ստանալու տնօրէնութիւն կայ և ոչ այս եղելու
թիւնը հրատարակելու հոգս : Եւս էլ աշխարհային
դրախաւանց մէջ բնկզմած, մի քիչ էլ ծուլութեամբ

դաշտօրս՝ չ'հարացի այս մասին գրել ինչ և առաջ
քել Պօլսոյ կամ Օմիւսնիոյ ազգային լրագրեր
հրատարակչաց կամ նոյն խոյ վերապատուելի վար-
դապետաց: Մերևի ասածներն ճշմարտութեանը
հարծեմ: Այս որ չ'ի երկրայր, սրովհետև երե-
կեան էր դործն և ամենեցուն յայտնի: Մե-
այն դուցէ հարցանող լինի թէ ի՞նչ է պատճառը
որ մեր Սրբազան Բահանայապետը ուշացրուց
յիշեալ վարդապետաց գրի պատասխանը: Ես
իրև մերձաւոր անձն Նորին Սեհափառա-
թեան գիտեմ և կը վկայեմ նրա սրախ անչափ ու-
րախութեանը, և այս բանին վկայ են առ Պօլ-
սոյ Սրբազան Պատրիարքը և առ Սրբազան Սար-
գիս Լըբեպիսիոպոսն 'ի Սոսիով գրած գրերը՝
Նորա խորհուրդը խոր էր և միտքը շատ վեճմ
այս առարկայն վրա: Բայց վերին Նախահնա-
մութիւնը իւր անիմանալի խորհրդովը այս տարի
փետրվարի տասներեքին երջանիկ մահուա՛ր վերա-
կաշեց զնա առ ինքն. որուն կենաց և երջանիկ մահ-
ուան պատմութիւնը շուտով ունի հրատարակել
իմ աղնիւ բարեկամ Սեբայէն Պատկանեանց:

Երբ այս վիճակի մէջ էին բաները և երբ
սպասում էինք ապագայ հանգամանաց վերադար-
ձի յիշեալ վարդապետաց, ձեռներս մի տետրակ
հասաւ մակագրեալ « Պարսո-Նիւն և պարսո-վե-
րաբարջի երեց վարդապետաց Հայոց Սարգսի, Գաբ-
րիէլի և Լեփրոսեայ ընդ հովանեւո- շուսո-որչաւն Սոսրբ
Լեւոսոց Հայաստանեայց Եկեղեցոյ: Ե.Ս զեբը
մեր ուղածն է, բայց ինչ անես, կարգացողը հա-
ղար, գերբը մի հատ միայն ու մի ձեռքն է ըն-
կնում թողնել չ'է կամենում, ուստի ինքնայոր-

No 192 72

—ԺԳ—

դոր կամքով ուզեցի յիշեալ տետրակը առանց
փոփոխութեան կրկին տպել տալ և ճրի բա-
ժանել. յուսալով թէ իմ դոյզն աշխատութիւնը
ընդունելի պատարագ կրկնի մեր սիրելի ազգին
և նոյն իսկ Գերապատիւ վարդապետաց, որոց
'ի հեռուստ իբրև 'ի մտոյ մատուցեալ զհամբոյր
սուրբ եղբայրութեան

Մնամ ջերմեռանդն ծառայ
լըութեան ազգիս

Յալո՞ք վարժապետ
Վարենեանց:

'ի 25 Մայիսի 1857 ամի
Թիֆլիզ,

ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԼՏՃԱՌԻՔ

ՎԵՐԵԳՆԵՐԶԻ

ԵՐԻՅ ՎԱՐԳԱՊԵՏԱՅՍ ՀԱՅՈՑ

ՍԵՐԳՍԻ ԳԵՐԲԻՒՄԻ ԵՒ ԼԱՐԻՐՈՍԵՆՅ

ԸՆԴ ՀՈՎԱՆԵԱԻ

ԴՈՒՍԵՒՈՐԶԱԿԱՆ ՍՈՒՐԻ ԵԹՈՒՈՅ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ

Լայպիսի ժամանակ մը որ ազգերնիս իբրև 'ի խոր քնոյ արթըննալով՝ աչուրները կրդարձնէ որ պէս միշտ առ Լատուած հարցն իւրոց, և միանգամայն զուարթագին յուսով մը կրնայի առ արշալոյսն գիտութեան և քաղաքակրթութե, այսպիսի ժամանակ մը որ Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ վարատական բայց հաւատարիմ որդիքը աշխարհիս ամէն կողմէն՝ տար սրտով ու վառմբ ուն հոգւով առ նա կրդիմեն իբրև 'ի մի միայն կեդրոն միութեան ազգասէր սրտից, -- այսպիսի ժամանակ մը՝ կրեսմ, որ ազգային եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութիւնը, և աղբիւ Հայոց ընտիր յատկութիւնները օրէ օր աւելի պայծառանալու վրայ են նաև օտար ազգաց առջև, -- ա

մենայն կերպով իրաւացի, օղտակար ա հարեաւոր Իրձանչեանք տեղեակ ընել միւրայնեայ եղբայրները այն ամենայն բարոյսեան և կրօնական շարժմանց և դիպումաց՝ որ շատ և կամ սա՛տարժանի են իրենց մտադրութեանը, մանաւանդ երբ այն պատահմանց մէջ գանուող դիտարանն ձինքը մէք ենք, և աչգային օրադիւրք սկսեր են անոնց վրայ խօսել:

Աշխարհիս վրայ գործ մի չենք տեսներ որ ատանց պատճառի բյւրոյ, և մինչև որ պատճառը չգիտնանք՝ գործոյն ինչ բլլայն անկարելի է որ ուղղութեամբ հասկրնանք: Աստի զարմանք չե տեսնելն որ շատ մալ դիկ՝ գործողութիւն մը պատահելուն պէս կրդատեն, ու կրդովնեն կամ կրդարտաւեն զայն՝ առաջ պատճառը քննելու, և մեծապէս կրսխալին. հարկ է անոնց սխալմունքը պրջտի որ կարելի է ուղղել՝ գործն ու պատճառը ճշգրտութեամբ մէջ բերելով:

Այս տարի, այս օրերս ալ պատահեցաւ մէկ ազգային գործողութիւն մը՝ շատին մտադրութիւնը դրաւ ող կամ հետաքրքրութիւնը շարժող (ինչպէս որ անցեալ տարի ալ սոյն ատեններս Մարտեան վարժարանին վերջի դիպումները ամենուն խօսակցութեանը նիւթ եղեր էին). այս ինքն երկց վարդապետացս՝ երբեմն Միւթարեանց Հովմայ աթոռոյն իրաւասութեանէն զատուելով ելելով՝ սրբոյ Աստուորչին մերոյ աթոռակալ և ժառանգորդ Սրբազան Կաթողիկոսին իրաւասութեանը տակ մտնելը: Այս է ահա աշխարհածանօթ գործողութիւնը: Ի՞նչ է արդեօք այս գործողութեան պատճառը: -- Կրտսութեանք մենք

առաջինն ըլլալու որ զայն ալ լիով բացատրենք՝
 'ի հմտութիւն և 'ի շինութիւն մտաց ներկայ հա-
 մադգեաց, և յիշտաակ ապագայից. վասն զի դի-
 տենք որ այս բացատրութեան իրաւամբ կրտսա-
 սեն մեղմէ թէ՛ Սուսաւորչական աղգայինք՝ ընդ
 որս բոլորովին միացանք, թէ՛ հռովմէականք՝ յու-
 ըոց զատուեցանք, և թէ՛ անանք որ թէպէտ օ-
 տարազգի են՝ բայց ինչ և իցէ երևելի դիպուած
 մը որ պատահի մեր աղգին մէջ՝ իրաւոցի հե-
 տաբերութիւն մը ունին իմանալու ։

Բ.

Հայոց աղգիս դուրսն եկած ողբալի թշուա-
 ւութեանց մէջ ամենէն մեծը՝ ոչ անոր աշխարհ-
 չիս ամէն կողմի ցրուած ըլլալը կրկարծենք, ոչ
 հայրենի երկրին աւերումնքները, ոչ լեզուին պրդ-
 տարութիւնը, ոչ նիւթական արքատութիւնը ։
 ոչ տանըհինգ քսան մելիսնէն չորս հինգ միլիոն
 նի լծնալը. ոչ, ոչ. հապար մեր աղգին թշուա-
 ւութեանը ամենամեծ պատճառ կրճանջանա՛յք ներ-
 քին և կրօնական երկպասակութիւնները, որով
 որ ըստ օրէ տկարացեր՝ նուազեր՝ ցրուեր՝ օտար
 աղգաց մէջ ընկղմեր, և անմիօրանութեան պրժ-

I Բ. յա առաջինն Ս Երեւանից Ս Կիւիկապետն Հայոց կրօնա-
 աստի լեան ճշ խօսելու ոչ կարօտութեան անմիջապէս ոչ պի-
 տատարութեան. որտեղեւոր (ի նշքէն որ ուրիշ անգամ հը-
 բարարանել յինչ) խօսի որա՛նք ենչ, Սարկոյն (Սմանչան
 գեւորանին որ անմիջապէս ուղղակի լեզուստութեան վրէ-
 ասող վրտածութիւնը շնորհակալ ։

դալի պարսաւինն արժանի տեսնուեր է :

Տարակոյս չունինք որ մեր համազգի եղբայր-
ները՝ ինչ դաւանանքի տէր ալ ըլլան, կրօնա-
յեն խօսքերնուս ճշմարտութեանը, և կրներեն
մեզի ցաւալի խորհրդածութիւննը միայն աւելցը-
նել երկու խօսքով՝ Թէ այն է զարմանալին որ
այս կրօնական հաւանքն ու բաժանմունքները ոչ
Թէ ազգիս հեթանոսութեան խաւարին մէջ ըն-
կզմած ատենները կը պատահին, այլ քրիստոնէ-
ութեան լոյսը արեգական պէս պայծառ կերպով
անոր վրայ զարկած ժամանակը, և այն մայր Ե-
կեղեցւոյն մէջ՝ ուր որ շող աստուած եղէն՝ ի Հօ-
րէն լուսոյ ծագեաց, և որոյ որդիքը իրաւամբ կը
պարծին իրրեւ որդիք լուսոյ և որդիք տուրնջեան :
Բարեւ, այսպէս ուրեմն Մեկաարանն սուրբ, որ
աղբիւր է անսպառի սիրոյ և երանաւէտ խաղա-
ղութեան, դորձիք եղեր է նաև մերայնեայց ձեռ-
քը, -- Ինչպէս նաև ուրիշ շատ քրիստոնէայ աղ-
գաց, -- անհաշտ ստելութեան և անդադար կրո-
նոյ և խաղութեան իրարու դէմ : Կարծես Թէ
նիւթապէս միայն հասկըցուեր է Քնի Տեառն
մերոյ ցաւագին սրտիւ գուշակածը Թէ « Աջ եկի
խաղաղութիւն արկունել յերկիր, այլ սուր, այլ
բաժինս : 1 » Եւ մտածուած Թէ այս գուշակու-
թիւնը անոնց համար է միայն՝ որ չուզեն պիտի
մտիկ ընել միւս խօսքերուն Թէ « Մանկերն գուք
եղբարք էք 2 : Յայսմ գիտասցեն ամենեքեան
եթէ իմ աշակերտք էք՝ եթէ սիրելցէք զմե-

1 Մատթ. Ժ, 34. -- Գալ. ԺԲ, 51 :

2 Մատթ. ԻԳ, 8 :

մեանս Ի: Իյաղալու թիւն թալուժ՝ ձեզ, զնա-
զապու թիւն զիմ՝ առմ ձեզ, 2»

Բ

Ե. Ենպիսի խառնութեանց և կրօնական կախ-
ներու առաջին պատճառ՝ բանասերիտ սասանան և
կրօնն սուրբ գիրք և աստուածաշնորհ վարդա-
պետք, և ասոր տարակոյս շեղ: Բայց սասա-
նային չարութեանը դարձիք նվ եղած ըլլալը գի-
տելու արժանի և մեծապէս խրատ առնելու բան
է: Մենք զայս գիտենք ու կրհատաատենք որ մեր
ազգին մեջ կրօնական վէճեր ու երկպառակու-
թիւններ սերմանողները թէպէտ օտարք եղեր են,
բայց այն չար սերմանքը աճեցնողները եղած են
միշտ ազգայինք ոմանք:

Եւ նախ սրբոյն Սահակայ օրերն մինչև Ենթ-
հալի հայրապետին օրերը ազգիս մեջն շատ մար-
դիկ կամոյ և տկամոյ Յունաց տերութեանն ու
անոնց Եկեղեցւոյն կարնը բռնելով՝ անթիւ ա-
նիրաւութեանց ու աստապանաց պատճառ եղան
ազգային անմեղ Եկեղեցւոյն առաջնորդացը:
Յաւազին սրտով դանգատ կրգրէր սուրբն Սա-
հակ առ կայսրն թէպէտ թէ «Ոչ հանդիպե-
ցայ ընդունելութեան յիժամ Վիճալիս (որ 'ի
բաժնին Յունաց) 'ի հրամանէ վերակացուացս
սոցա: այնչափ ատեցեալ զմեզ՝ մինչև զնշա-
ւնադիրս անդամ ոչ ընկալան զորս երբը նոյն այր

I Եղև. Ժ՛Գ, 31:

2 Եղև. Ժ՛Գ, 27:

« (սուրբն Մեսրոպ) 1 » - Արքողոքէր և Շնորհալին եօթը հարիւր տարի ետքը առ Մանուէլ Առաքել թէ « Չերդ եկեղեցական դասք և ուսման ժողովուրդք իբրև զարդարութիւն ունին և զաստուածային պատուիրանաց կատարումն, և զարքայութիւնն երկնից ժառանգելոյ բաւական պատճառ՝ զատեն զմեզ և զհայհոյեմն . . . (և այս բազում անգամ)՝ ՚ի զրպարտութենէ զոր ատելութիւնն ծնանի և ՚ի ստաբանութենէ և ոճանց աներկեղից ՚ի մէջ առ թեզ հոգոսածելոց, և զմերս աղարտելով կարգաւորութիւնն ՚ի հասարակ ձեր կարծելով 2 : »

Արան հարիւր տարի հազիւ թէ անցեր էր, յատինացիք սկսան այնպիսի քարոզիչներ զրկել Հայաստան որ իրենց տղիտութեամբն ու անխոհեմ նախանձայուղութեամբը տակնուվրայ բրնձ մեր ազգին ներքին և արտաքին հանգստութիւնը։ Բայց անոնց ալ ըրած մնասնեքը այնչափ չէին մեծնար՝ թէ որ իրենց խռովարարութեանը յարմար գործիք չգտնէին Վարսենցւոյն պէս, Բրանցւոյն պէս, Ներսէր Պաղտնցին պէս, Սիմոն Բէկին պէս, մէկ խօսքով՝ Ունիթօռաց և անոնց յաջորդ և հետևող խումբ խումբ հռովմէական քարոզչաց պէս աղքատեաց մարդիկ, որ մուրչը մնաց որ չբքսեն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ աւնարատ վարդապետութիւնը վրայ, որպէս զի իրենք

1 Իւրբէն. Գ., 57.

2 Ս. Ներս. Ալայ. Պատասխանի տասնչին լեղևոյ լատարին Հոսոմոց Մանուէլի։

միայն ուղղափառ ճանչցուին օտար սոցիալ առջև,
և անսոցմէ պատիւ գանան իրրև ճշմարտասէր ան-
ձինք :

Գ.

Գեառնն արդէն ընթերցողք թէ Սենեաւոր
Մխիթարեան միարանու թիւեր ինչ պարագանե-
րէ ստիպտ ամ' և ինչ կերպով 1854 ին նոր յայ-
տարարութիւն կամ դաւանանք մը օտուա պա-
պական ակթուոյն : այն դաւանութեան մէջ կրսէին
Մխիթարեանք թէ « Հռովմայ Եկեղեցւոյն իշ-
խանութենէն բաժանեալ Հայերը արտաքոյ են
ճշմարիտ Եկեղեցւոյն Քրիստոսի » : Եւ որով-
հետև շատ մը հռովմէական աստուածաբանից խօս-
քին նայելով՝ « Երտարոյ Եկեղեցւոյն Հռովմայ
չէք փրկութիւն » -- որ թէ որչափ անսոցի զու-
ցուածք է՝ շատոնց հասկրցած են ողջամիտ աս-
տուածաբանք, -- ուստի Հայոց Եկեղեցւոյն ան-
մեղ որդիքն ալ փրկութենէ անյոյս և արքայու-
թենէ զուր' պիտի սեպուէին այնուհետև նաև
Մխիթարեանց վկայութեամբք :

Եւ ահա այնպիսի դաւանանքի ձեռք դնել
չուզող Մխիթարեանց գլխաւորներն եղանք մեք
երեքին վարդապետքս որ 'ի Փարիզ : ուստի և
յանձն առինք մեր կարծեցեալ անհնազանդու-
թենէն առաջ գալքք ամենայն հալածանքները,
թշնամանքներն ու աստապանքները, որ փոքր 'ի
շատէ գրուած են արդէն սպաղարեալ Յայտարա-
րութեան մէջ : Կարծեցեալ անհնազանդութեան
ըսինք՝ ոչ միայն անոր համար որ հաստատութիւն
դրած ենք մարբրնիս թէ « Հնազանդել պարտէ

Մտաւ ծոց առ առեւելք քան մարդկանս Ի, » այլ և
անսո համար որ համոզուած էինք և ենք թէ այն
դու անու թիւնը աղբիւնսն էր կերպով որու ամ էր
և ու և բառ սահմանադրութեանս Միսթիթարեանց .
ու առի անսր ձեռք չընողը և ոչ կրօնաւորական
հետազոտութեանը դէմ գործ մը բրած պիտի հա-
մարուէր :

Դ

Մտոյդ գիտէինք յայլմէ կողմանէ թէ այս
պիտի բաժնութեան մը փոխարէն ուրիշ բանի չէ-
ինք կրնար սպասել աղբային և օտարազգի առաջ-
նորդներէ՝ բայց եթէ նեղութեան և հալածանոց .
սակայն կարծեցինք առջի բերանս թէ դուցէ Մը-
թիսթարեան միարանութեանն զտառեւելիս բառ-
կանս բլլայ զմեզ այն հալածանքներէն ազատ սղ-
հեյու : Եւ անշուշտ ալ ազատ կրմնայինք՝ եթէ
ուղէինք մենք ալ այն միարանութեանն առեւտլ
դատուած ուրիշ քանի մը անձանց պէս ինքզինք-
նիս յանդործութիւն դատապարտել, և գրեթէ
սղջ ուղջ թաղուել : Բայց մեր միտքը այն չէր ա-
մենեւին, և այն չէր կրնար բլլալ : Խեղճերնիս
միտքերնիս այս էր որ՝ զոնէ անադան՝ մեր խղճին
վրկայած ճշմարտութեան կրցածնուս չափ հզա-
տակինք . այս ինքն Հայաստանեայց Ակիզեցոյ
ուղղափառութիւնը աներկիւղ հռչակներ ու ջա-
տապովինք . և Հայոց աղբիս մանկունքը առանց
հոյրեանաանդ ուղիղ հաւատնին ուրացնելու հը-
բահանգներ ու կրթներ :

Եղան այն միջոցին շատ մը խոհախան ունձինք՝ ոչ միայն մեր ազգէն, այլ և օտարներէն, որ ըսին մեզի թէ « Լ'նհարին է որ կարենաք այդ ձեր վախճաններուն հասնիլ՝ քանի որ Հռովմայ աթոռոյն տիրապետութեանը հպատակող առաջնորդաց իշխանութեան տակը մնաք »: Մեր խիղճն ու փորձառութիւնն ալ կրօնայէր անոնց խօսքին ճշմարտութեանը, և զանազան ապացոյցներն ալ օրէ օր տեսնելու վրայ էինք. բայց մէկ կողմանէ դրեթէ յոգնած ու ձանձրացած էինք մեր վերայ խօսիլ տալէն ազգայնոց և օտարաց. մէկալ կողմանէ ալ մեր ազգասիրութեանը ուզածին չափ ալ չըլլայ նէ՝ մեր կարողութեանը համեմատ չափով աշխատանք որ գտնէինք ազգերնուս օգտին համար, անով գոհ ըլլային աւելի կուզէինք՝ քան թէ մեծամեծ գործողութեանց ձեռք զարնել:

Ե.

Լյն զգացմանց մէջ էինք ահա երբոր տպագրեցինք Սուրառեան վարժարանին վերջի դիպուածներուն պատմութեանը 222 երեսին մէջ այս խօսքերս թէ « ուղղափառ հայ վարդապետներ ենք « մենք՝ Հռովմայ սուրբ ընդհանրական և առաջ « քելահան Եկեղեցւոյն վարդապետութեանը հե- « աւեողք 'ի հո֊սո֊սո֊սո֊սո֊ » , Եւ նոյնպէս պիտի ըլ- « լանք մինչև ցմահ Լ'ստուծոյ շնորհիւր : » (Յայտնի բան է թէ այն խօսքին մէջ 'ի հո֊սո֊սո֊սո֊սո֊ ըսելով՝ մեր միտքն էր հո֊սո֊սո֊սո֊սո֊ հախան մասունքը միայն հասկընալ, և ոչ երբէք այն անիրաւ և անտեղի նորաձեւութիւններն որ Հռովմայ աթոռոյն հպատակող աւտուածաբանները կուզէն իբրև:

Հաւատոյ մասունք ընդունիլ տալ տգիտաց, ինչ-
պէս են Պապին գերագոյն իրաւասութիւնը 'ե
վերայ ամենայն Ակեղեցեաց՝ իբրև մի միայն վե-
րանորդ Վրիտանոսի, անոր անսխալութիւնը, ը-
հանուր ժողովէ մը աւելի մեծ իշխանութիւն սե-
նիմ ըսելը, սր և իցէ աստուածարանական աս-
նորոշ ինդիր կամ կարծիք՝ իր անձնական հեղե-
նակութեամբը կամ թէ մասնական ժողովով իբ-
րև մասն հաւատոյ հաստատելը, և անոր դէմ
խօսալները հերետիկոս ու հերձուածող են ըսե-
լով գատազարտելը, և այլն և այլն: Սակայն կը
խոստովանինք որ ամենայն կերպով իրաւունք ու-
նէին այն համադրիք որ կարծես թէ մտքերնին
գրեթէ էին որ մենք իբր թէ արդէն դարձեր մը-
տեր ենք նորէն Հայաստանեայց Ակեղեցւոյ ա-
ռաջնորդաց իշխանութեան տակը, ուստի և տես-
նելով թէ ոյն մեր դաւանութիւնը ուրիշ դատա-
կան վարդապետաց դաւանութենէն տարբե-
րութիւն մը չունի՝ դայթակղեր ու վըշտացեր էին:
Այն միջոցին համար սխալ էր կարծիքնին. բայց
և հարկ չհամարեցանք դրաւոր պատասխան մը հը-
րատարակել իրենց մեղադրութեանը դէմ: Իսկ
հիմա որ փոխուեցաւ վիճակնիս, պարտք կը հա-
մարինք մեզի քիչ մը աւելի բացատրել՝ թէ ին-
չո՞ւ համար կամ ի՞նչ մտքով Հոռոմոյ անունը
մէջ բերինք հոն, և թէ հասարոյ հակառակ մտաւոր
ըսելով ի՞նչ կը հասկընանք հոս:

Ք:

Այն Յայտարարութիւնը դրած ատեննիս ի՞նչ
վիճակի մէջ էինք մենք. -- ամբաստանութիւն չը-

կար որ չընէին վրանիս անոնք որ իրենց անլուր
 դործողութիւնը արդարացնելու կարօտ էին՝ մեր
 վրայ մեծամեծ յանցանքներ շինելով . այսինքն ան-
 հընազանդութիւն, ապստամբութիւն, անհաւատարմութիւն,
 յանդրգնութիւն, խռովարարութիւն, և այլն և այլն . Ռայց
 որովհետեւ եկեղեցական անձինք էինք՝ Վաղղիոյ
 պէս կաթողիկ երկրի մը մէջ մինչև այն օրերը,
 Կաթողիկ ճանչցուած, ուստի և իբրև բովանդակու-
 թիւն այն ամենայն անբաստանութեանց այս խօսքս
 հասնել էին մեր վրայ որ իբր թէ մերք հաւատոյ
 վարդապետութեան մէջ ալ կատկածելի ենք, ան-
 տարբերեայ ենք, նոր պարտք մը հնարելու ետեւէ
 ենք . անոր համար կաթողիկան իշխանաւորաց և
 Փարիզու Վերապատիւ արքեպիսկոպոսին ոչ մի-
 այն պաշտպանութեանը արժանի չենք, այլ և
 ոչ դժուրութեանն ու կարեկցութեանը . պէտք է
 որ քունինք հալածութիւնք Վարիպէն, և եթէ կա-
 ընելի է՝ բոլոր Վաղղիպէն, և աշխարհիս երեսէն .
 Վարձեալ և այն հառովիական ծնողք որ իրենց
 զաւկրներուն դատարարալութիւնը մեղի յանձնել
 էին տարիներով, և կատարեալ վստահութեամբ
 այս անբաստանութեանց վրայ ուրիշ ամէն բանէ
 աւելի դայթակրելով՝ կերպով մը իրաւունք կու-
 տային զմեզ չարչարութիւնս :

Լ

Ենպիսի պարագաներու մէջ, և քանի որ
 դեռ հառովի սիան առաջնորդներուն լուծը թօթ-
 վելու որոշ դիտաւորութիւնը չունէինք, Հառովիայ
 Լիեղեցւոյն անուանը տակ դէթ առ ժախնանայ
 մի պատասպարութիւնը հարկուող սեպեցինք՝ գրեթէ

նայն իմաստով որով երբեմն և սուրբն Պօղոս իր
կեանքը վերցընելու ուղղով թշնամիներուն դէմ
բողոքեր էր թէ Հասովճայեցի եմ. ուրիշ անգամ
մըն ալ աղաղակեր էր թէ Փարիսեցի եմ, և
այնպէս անոնց անիրաւ բռնու թիւններէն առ ժամն
ազատեր էր 1: Թաւրեւս աւելորդ է ըսելը թէ
Մաւրելոյն խօսքին մէջ ոչ ստու թիւն կար և
ոչ կեղծաւորութիւն. քաւ լիցի. վասն զի իրաւ-
ցընէ ալ ըստ Կաղապարի իրաւանց Հոովմայեցի գըր-
ուած էր, և ըստ նախնայնոցն ճոխիտայն
օրինաց՝ Փարիսեցի: Օարմանք չէ ուրեմն թէ որ
մենք ալ հոովմէական հայ ըլլալնիս մէջ բե-
րինք՝ սմէն բանէ առաջ այս ցուցընելու մտքով
թէ մենք նոր աղանդ մը հնարել ուղղով մարդիկ
չենք, և թէ բողոքական (փրօթէսթանթ) անունը՝ որ
սկսեր էին ոմանք դնել մեր վրայ նաև 'ի Պօ-
ղոս՝ չենք ընդունիր ամենեւին, այլ եմք վարդա-
պետք և որդիք Սիւնոյ, Սուրբ, Աթուղիէ և Մ-
ասիէլայն Ակեղեցւոյ:

Իսոյց որպէս զի չկարծուի թէ նորազանդից
չատերուն սէս՝ մենք ալ մտացածին Ակեղեցւոյ
մը կը յարմարցընենք այդ մակդիրները, Հասովճայ
անունը յառաջ բերինք՝ քանի որ հարկ և խո-
հեմութիւն չէինք համարեր անոր տեղը Հայաս-
տանեայց Ակեղեցւոյ անունը տալով՝ մեր թշնա-
մեաց կիւրքը զայրացընել, և անոնց ըրած զբար-
տու թիւններուն մեր բերնովը ոյժ տալ: Մըս-
քերնիս ալ դրած էինք թէ ասոր վրայ շատ չեն
դայլթակղեր մեր համակրօն եղբայրները. վասն զի

գիտելինք թէ ոչ երբէք ժխտելու են նաև իրենք
թէ Հռովմայ Արևելեցին ալ արժանի է ամենայն
մեծարանաց՝ որպէս և իրենց սեպհական Հայաս-
տանեայց սուրբ Արևելեցին: Ասով մենք ալ պի-
տի չմեղադրուէինք խօսք հասկըցող ու արդարա-
սէր անձանցմէ՝ թէ ինչո՞ւ համար Հռովմայ Արև-
ելեցաւն վարդապետութեանը հեփնոզէ են: Ի հասարակ
ըսեր ենք՝ վերոյիշեալ պարագաներու մէջ գրա-
նուելով:

Ը:

Յիշեցինք վերը նաև այս հարկաւոր գիտելիքը
թէ ՚ի հասարակ՝ այսինքն հասարակ բանչումն մէջ
ըսելով՝ քրիստոնէական ուղղափառ հաւատոյ հո-
հան Տասն յն: ք մոյն կը հասկընայինք և կը հասկընանք,
և ոչ եթէ աստուածաբանական մութ ու բարակ
խնդիրները, եկեղեցական բարեկարգութեան զա-
նազան ճիւղերը, արարչութիւնները, ծէսերը,
սովորութիւնները և այլն, որ հաւատոյ իսկու-
թեանը ամենեւին վիսս մը շին ըներ՝ որչափ ալ
տարբեր տարբեր ըլլան իրարմէ՝ ըստ աւանգու-
թեան զանազան աղգաց և եկեղեցեաց ուղղափառ-
քրիստոնէից: Ի՞նչ հոռիմտութիւն հասարակ ըսելով կը-
հասկընանք, -- ինչպէս որ պէտք է հասկընայ նաև
ամենայն հաւատացեալ քրիստոնեայ, -- Արևի-
կան հանգանակը, այսինքն Հասարակը, և այն
ամենայն բացատրութիւնները որ տրուած են ա-
նոր՝ հասարակոյ ընդունելի սուրբ և տիեզերական
ժողովներէն, և մեր մէջ մասնաւորապէս ՚ի սրբ-
բոյն Արքայի Ալայեցոյ, և իրեն շնորհալի ու
խաղաղասէր հոգւոյն հետեոյ և ժողովներէն:

Հայրապետներէն ու հմուտ վարդապետներէն՝ մինչև մեր օրերը:

Իսկ արդ այս հասարակ էակն Տոսանց վրայ Հռոմվայ եկեղեցւոյն ունեցած բուն վարդապետութիւնները ինչ տարբերութիւն ունին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետութիւններէն. -- սպարէն և ոչ ինչ, -- ինչպէս շատ անգամ ասացոյցներով հաստատուած է. անոր համար ալ է որ մեր ազգը իրաւամբ կրգրծուարի՝ երբոր Յոյնք և Հռոմվայեցիք Հերքիստ, Հերչո-ածող, Մարտալքսելով կրնախասեն զինքն ու իր ուղղափառ եկեղեցին, և շեն ուղեր ճանչնալ թէ անոր հասարակ էակն Տոսանց մէջ ունեցած վարդապետութիւնները իրենց վարդապետուեցը հետ բոլորովին համաձայն են:

Ըստ է ահա այն մեր սպառնութեամբ հրատարակած անորոշ դաւանութեան անկեղծ և ճիշտ բացատրութիւնը. որով յուսանք թէ բնական կերպով մը անկեց գայթակղեալ եղբարց միտքը կրթշուի:

Տեսնենք հիմա թէ ինչ առիթով հարկադրեցանք փութալու, և այն մեր կեղակարծ վիճակէն ալ ելլելով՝ բոլորովին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հարազատ հոյուաց և առաջնորդաց իրաւասութեանը տակ մտնելու:

Թ.

Ըստ տարի սպրիլ ամսոյն մէջ մեզմէ Միքրոսէոս վարդապետը գնաց ՚ի Կոստանդնուպօլիս. հոն առաջին օրերէն ստուգեց անժխտելի սպացոյցներով որ շատ մը հռոմվական առաջնորդներ միտքաներ են մէջերնին՝ մինչև ՚ի սպառ հա-

լածելու զմեզ, և մեր ամենայն ձեռնարկու թիւնս
նեքը յօգուտ մեր ազգին և եկեղեցւոյն՝ փճա-
ցընելու:

Եւ յն ապացոյցներուն մէկն ալ այս էր որ Փա-
րիզու Վեր. արքեպիսկոպոսը հարկ սեպեր էր
դրուլ խոստանալ Հռովմայ աթոռոյն թէ « Սար-
դիս և Լիբրոսիոս վարդապետաց իրենց քահա-
նայական պաշտօնը կատարելու հրաման պիտի չը-
տամ իմ վիճակիս մէջ՝ մինչև որ իրենց մեծա-
ւորին (Պ. Հիւրմիզեանին) Հնադանդին, Եւ-
որովհետև այն վարդապետները հաստատութեամբ
դրած էին մտքերնին թէ Պ. Հիւրմիզեանին
հնադանդութենէն անդառնալի կերպով ելեր են-
քեւ կըլլար թէ քանի որ իրենք Փարիզու Վեր.
արքեպիսկոպոսին վիճակին մէջ մնան՝ քահանա-
յական պաշտօն կատարելէն յոյսերնին պիտի կըտ-
րեն: Գարձեալ, այս խոստմունքն ալ բեր էր որ
« Լ. յուհետև որ և իցէ հայ քահանայի հրաման
պիտի չտամ իմ վիճակիս մէջ պատարագ մա-
տոցանելու՝ մինչև չխոստանայ որ կերչոտմողոց
հետ հաղորդակցութիւն պիտի չընէ ամենեւին՝ ի
հոգևորս: » Բսել կըլլար թէ անոնց միայն հը-
րաման պիտի տամ իմ վիճակիս մէջ քահանա-
յութիւն ընելու՝ որոնք որ եթէ յուսաւորչա-
կան հայ մը խոստովանընել ու հաղորդել պետք
ըլլայ՝ առաջ կամ ետքը հայութիւնն ուրացը-
նեն անոր:

Ժ.

Եւ որ անկողմնասէր ընթերցողները կրտսենեն
անշուշտ յայտնապէս թէ մեհր Երեքնիս որ ար-

դէն այսպիսի հրամաններու մտիկ ընել չուզելու
նուս համար զատուեր ելեր էինք Մխիթարեան
միաբանութենէն, և միանգամայն « Հայոց հետ
հալորդութիւն պէտք չէ ընել 'ի հողևորս »
բողիներուն դէմ կեցեր էինք, զարմանք չէր որ
աճապարէինք այնուհետև քաշուելու հեռանալու
բոլորովին Հռափնայ Եկեղեցիէն ու անոր առաջնորդներուն
իշխանութենէն, և մեր ազդային անարատ
Եկեղեցւոյն օրինաւոր և սեպհական առաջնորդաց
հովանաւորութեանն ու իրաւասութեանը տակ
սպասուարելու: Եւ ահա այնպէս ալ ըրինք,
ու երեքնիս միաբան հպատակութեան
գրեր գրեցինք սուրբ Էջմիածնի աստուածարեալ
Կաթողիկոսին և Կոստանդնուպոլսոյ սրբազան
Պատրիարքին: Եւ որովհետև նախ սուրբ
Իրարգն գրեր էինք մեր հպատակութեան
գիրը, առաջ անոր օրինակը դնենք հոս:

« Եւմենայատիւ Արքազան Տէր,

« 'ի հերուն հետէ խի քաջածանօթ է Արք.
« բութեանդ անձնանուէր նահատակութիւն եւ
« ընցունցս ներքոյ գրեալ վարդապետաց, երբեմն
« Մխիթարեանց՝ և զարդիս կամաւորապէս ան-
« ջաատելոց 'ի միաբանութենէ անտի, 'ի պաշտ-
« պանութիւն իրաւանց Եւզգիս մերոյ և 'ի ջա-
« տագովութիւն ուղղափառ վարդապետութեան
« Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ: Տեսեալ արդ-
« յայտնապէս 'ի միոյ կողմանէ զանսպառ և զա-
« նիրաւ հալածանան յարուցեալս 'ի վերայ մեր
« յօտարախորթ առաջնորդաց, և լուեալ 'ի միւս-
« մէն հաւատեալս էթէ Եւզգն մեր մտադէպը

« յօժարութեամբ կամօղի օգնական լինել մեզ
« քանիւք և արդեամբք յուսումնական և 'ի բա-
« րոյական զարգացումն մերաղնեայց, և թէ առ-
« այս կարօտի միայն երաշխաւորութեանս Մե-
« նապատիւ Տէրութեանդ Չերոյ՝ որպէս զի ա-
« ներկմտ վստահութեամբ յանձնեցէ 'ի մեզ
« զինամն դատարարակութեան որդւոց իւրոց,
« յոյտ առնեմք ահա սովին գրութեամբ, զի
« եթէ արդալե հաւանեալ իցէ և Չերդ Արք-
« բութիւն օգտակարագոյն ևս գործել անպակ-
« ցացն մերոց զվստատիս մեր դուրնաքեայս՝ յոր-
« ժամ ընդ Չերովդ պատասպարկելմբ հողեւրա-
« կան իշխանութեամբ, մեք մերովսանն պատրաստ
« եմք 'ի սոյն, հրաժարելով 'ի սպառ 'ի հպա-
« տակութենէս մերմէ առ Պատն Հռովմայ և
« առ առաջնորդս կարգեայս 'ի նմանէ:

« Այլնչ երկրայեմք, Մենապատիւ Տէր, եթէ
« Չերդ խոհական իմաստութիւն շատ գրեցէ
« զյայտարարութիւնս մեր զայս՝ առ 'ի կալոյ
« երաշխաւոր ողջմտութեանս մերում անաջի ոյր
« ուրուք և իցէ, որպէս և հաստատելոյ զմեզ
« յիշխանութեանս զոր ունիմք օրինաւոր ձեռնա-
« դրութեամբ 'ի կատարումն քահանայական և
« վարդապետական պաշտամանոց: Աս զի և խոս-
« տանամք ևս կատարել զնոսին այսուհետեւ ը-
« անխառն արարուլութեան և ընտ հարսնդատ ա-
«ւանդութեանց Հայաստանեայց առաքելական
« սուրբ Ակեղիցւոյ, զորոյ զվարդապետութիւնան
« և զպաշտամունս առ հասարակ ուղղափառա-
« կանս ծանուցեալ եմք միշտ և ճանաչեմք, և
« ջատագով կա՛նք նոցին և կացուք Տէրամբ մին-

« չե՛ ՚ի վախճանն բանիւ և գրով :

« Լ՛կն ունեւոր զօրհնաւաք պատասխանոյ Չե՛
« բումի Սրբութեան, խոնարհիւք ՚ի համբոյր աս
« տուածարեալ աջոյդ, և մնամք

« Լ՛մենապատիւ Տէրութեանդ

« Խոնարհ ծառայք և որդիք

ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԹԻՈԴՈՐԵԱՆ

ԳԱԲՐԻԷԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՅՎԱԶՈՎԱՔԻ

ԱՐԲՐՈՍԻՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳԱԼՔԱՅԵԱՆ

Ի Փարեզ, 5 Մայիս 1856.

ԺԸ.

Յետոյ սուրբ Լ՛ջմիածնի արժանաժառանգ
սրբազան Կաթողիկոսին ալ յաջորդ նամակը գը-
րեցինք և յուղարկեցինք Կոտանդնուպոլսոյ Լ՛մե-
նապատիւ Պատրիարքին որ բարեհաճի տեղը հաս-
ցընել :

« Լ՛ստուածապատիւ Հոգևոր Ահհապետիդ
մերում՝ Տեառն Մերոխի ամենայն Հայոց Սրբ-
բազան Կաթողիկոսի, խոնարհական ողջունիւ մե-
ծարանաց և համբուրիւ ատուածարեալ աջոյդ
՚ի Տէր խնդալ :

« Ազինչ զանխոււ Են արգեօք ՚ի Չերմէ Սրբ.

« քու թե՛նէդ, Մատաւճապատիւ Տէր, մէկք ան-
« ցիցն անցելոց՝ ՚ի Հայկաղաւս Տաճկաստանի՝
« յանճատեալն յամաց հետէ ՚ի բնիկ և ՚ի սեպ-
« հական Հովուապետէդ իւրեանց, և մտեալս
« ընդ անընդմէջ հրամանօք Աթոռոյն Հռով-
« մայեցւոց, Սասն որոյ և յուսամբ թէ Չերդ-
« Սրբութիւն ներեսցէ ներքոյ գրեկոցս վարդա-
« պետաց առաջի առնել Տեառնդ կարճ ՚ի կար-
« ճոյ և եթ զմեր զերեսցուցս երկցակցաց զիրս և
« զգործս յայն ամենայն յեղավորսութիւնս աղե-
« տալիս որ պատահեցին ՚ի Արտամանդնուպօլս և
« աստ ՚ի Փարիզ քաղաքի:

« Յառաջ քան զամս տասն յերկուս պառակ-
« տեալ անուանեալն կաթօլիկ կամ հռովմէա-
« կան ժողովուրդ Հայոց որ ՚ի Արտամանդնուպօ-
« լս, զամ քան զգամ աղմկեցաւ անհնարին
« զայրացմամբ մինչև ցսկիզբն արևելեան պատե-
« ըալմին: Միումն կողման պարագլուխ անցեալ
« կայր Գերապատիւ Միտան Արդասպետ Հար-
« սունեան՝ Վախագահ եպիսկոպոս հռովմէակա-
« նացն Հայոց, աշակերտ Սրբանեան դպրոցին
« Հռովմայ, և ամենայն հրամանաց այնր Աթո-
« ռոյ հաւատարիմ պաշտօնեայ, և որ ընդ նմա
« միսրանեալ էին երկցուիք և աշխարհիկք՝ լա-
« տինասէրք մանաւանդ զոլով քան թէ ազգա-
« սէրք՝ արհամարհէին և անարգէին զամենայն
« ինչ զՀայոց, իսկ միսոյ կողմանն ջատագով և
« ձեռնառ էր զառաջինն Մխիթարեանցն միա-
« բանութիւն որ ՚ի Մենեաիկ, ընդ իւր ունե-
« լով զմեծ կէս հռովմէականացն Հայոց, որ յազ-
« դասիրութեան իմաստից իմն բերեալք՝ ջանա-
« հար լինէին անխորուստ պահել գէթ զնշա-

« րեալն իրուունս ազգայնոյ Ահեղեցւոյն : Աւել
« հարկ ասել Չերումի իմաստութեան՝ զի առա-
« ջինքն զօրացեալք թեարկութեամբ հռովմէա-
« կանին Աթոռոյ՝ յաղթեցին ՚ի վերջէ հակա-
« ռակորդաց իւրեանց . և եթէ բնիճեցին ոչ
« զողւոցն աշխոյժս , սակայն զըերանս նոցա կար-
« կեալ լսեցուցին : Միանգամայն և պարտան-
« ձանց վարկուցեալ զգլխաւորս յոսոխացն նը-
« կուն առնել , զՄխիթարեան միաբանսն ասեմ ,
« զորս և բամբասէին կասկածելիս զոչ ՚ի հա-
« ռատոյս՝ իբրու հայկականացն աւանդից տարա-
« պայման ջատագովս , որոյ վասն և ոչ ըստ բա-
« լականին կաթողիկոս և պապականոյ ՚ի կործա-
« նումն և ՚ի ցրումն նոցա վատակեցին : Ամին
« իրի և Պապն Հռովմայ պահանջեաց ՚ի Մխի-
« թարեանց ազգ իմն նորոյ դաւանութեան և
« յայտարարութեան հաւատարիմ հպատակու-
« թեան իւրեանց առ ամենայն հրամանս և ակ-
« նարկութիւնս Աթոռոյն Հռովմայ և պաշտօ-
« նէից ՚ի նմանէ կարգելոց , ևս և ՚ի ինդիրս որ
« արտաքոյ էին մտանց հաւատոյ : Արկուցեալ
« այժմու առաջնորդին Մխիթարեանց , Տեառն
« Վեպրգայ արքայի Հիւրմիւզեան , ՚ի սպառ-
« նալեաց ոսոխացն , յանձին կալաւ առնել ըզ-
« ՚ի յայտարարութիւնն զայն անարժան , և զբա-
« ղումս յիւրոցն միաբանից բննադատեաց ձեռ-
« նագրել ՚ի նոյն . որով և Մխիթարեանն միա-
« բանութիւն իրաւամբ համարեցաւ իմն մտան-
« տու իրաւանց ազգիս և միանգամայն նախա-
« տիչ ուղղափառութեան վարդապետութեան
« Հայաստանեայց սուրբ Ահեղեցւոյ : Բանդե-
« ասէր Հիւրմիւզեանն ՚ի միաբանական գրին ի-

„ բում որ աւ Պապն, եթէ Հայքն չմուսաւ
„ նեալք ընդ Հռովմէականին Եկեղեցւոյ՝ հեր-
„ ձուածողք են և հերեաիկոսք, որով և աստա-
„ քոյ գտանին կաթալիկէ Եկեղեցւոյն Քրիս-
„ տոսի: Եւ զայս վկայութիւն Սխիթարեանց
„ հրատարակեաց Պապն Պիոս Թ. ՚ի կնիգակին
„ իւրում առեւոյ յամին 1854, յ2 աւուր փեա-
„ բուարի:

„ Եւ յնմ անիրաւ և անպատեհ յայտարարու-
„ թեան ոչ եղաք ձեռս երեքին վարդապետքս
„ որ զտեսչութիւն Սուրբատեան վարժարանին
„ ունէաք յայնժամ ՚ի Փարիզ, և յերկուց և
„ յերկոց ամաց հեռէ հակառակէաք օրինաւոր
„ բողոքով խորհրդոյ և դնացից առաջնորդին Սը-
„ խիթարեանց և համախոհից նորա. որով և ա-
„ տելք եղաք յայս նոցին, և կատկածելք ա-
„ ռաջի հռովմէական Եթուոյն: — Գարձեալ և
„ այնմ անարդար հրամանին ընդդէմ կքրեցաք
„ որով նոյն առաջնորդ՝ զբռեալ ՚ի Հռովմայ
„ պաշտօնէիցն՝ կամէր նախ զվարժարանն զայն ՚ի
„ Հռովմ վոխադրել, և ապա դէթ զայն պա-
„ հանջէր զի վկայութիւնաց եւթ մանկուսս ըն-
„ դունիցիմք ՚ի վարժարանն յայն աղբային յա-
„ շակերտութիւնս կամ թէ զՀայոց մանկալն ևս
„ ընկալեալ ՚ի կաթալիկութիւնն զնոսա շրջես-
„ ցուք, որ ընդդէմ էր խղճի մերում, և նո-
„ ըին խի բարեբար հիմնադրին՝ այս ինքն է Եղա
„ Սամուէլի բանիցն և դիաւաւորութեան հակա-
„ ռակ:

„ Յաղագս այսր ամենայնի մի ոմն ՚ի մէնջ,
„ Գարրիէլ Աարդապետ Եւրազաւսի, անդէն
„ խի ՚ի վերջ կոյս 1854 ամին ՚ի բոց հանաւ

„ Ի Սուրառեան վարձարանէն, յետ եօթնամեայ
„ տաժանական վաստակոցն ՚ի դաստիարակութիւն
„ հայկազն մանկուոյն, իբրև կասկածելի ՚ի վար-
„ դապետութիւնս իւր և ՚ի հայութիւն հակա-
„ մէտ: Լսյա յետ վեցից ամոց ինքն իսկ ա-
„ ռաջնորդն Սխիթարեանց եկեալ ՚ի Ս Կնետկոյ
„ ՚ի Փարբիզ, եհան մերժեաց ՚ի վարժարանէ
„ անտի բուռն զօրութեամբ և անհնարին գայ-
„ թակղութեամբ ազգայնաց և օտարաց զ Սար-
„ գիտ Սարգապետ Թէոդորեան զՍ Կրատեսուչ
„ վարժարանին, որ ՚ի յիսնից ամաց հետէ միա-
„ բան վանիցն էր, և զամս քառասուն վաստա-
„ կեալ ՚ի կանգնումն և ՚ի տեսչութիւն ազ-
„ գայնոյ վարժարանին, և յեօթանց ամաց հե-
„ տէ աթոռակալ իսկ առաջնորդին Սխիթա-
„ րեանց. ընդ նմին և զ Լսմբրոսիտ Սարգապետ
„ Գալֆայեան զքասատու և զուսումնապետ
„ վարժարանին:

„ Եւ իբրև տեսաք երեքին վարդապետքս եթէ
„ այսպէս սանախոխ եղեն յառաջնորդէն Սխի-
„ թարեանց իրաւունք ազգի և ամբնոյն արդա-
„ բութիւն, կամաւորապէս հրաժարեալ ՚ի բաց
„ ելաք ՚ի միաբանութենէ անտի նոցա, յազգս
„ Հայոց և յառաջնորդս նորին առնելով ա-
„ պաստան՝ հոգ յանձին ունել և կորզել ՚ի ձե-
„ ռաց Սխիթարեանց զէթ զմասն հրիտակին
„ սահմանելոյ ՚ի դաստիարակութիւն աղքատ և
„ որբ մանկուոյ Հայկազնեայցս առ հասարակ:
„ Եյս անցք անցին ընդ մեզ ՚ի հերուն, այս
„ ինքն է ՚ի Սայխի 1855 ամին, և մեք ան-
„ արտունջ տարաք ամենայնի Տեառն շնորհիւ առ-
„ սէր ճշմարտութեան և արդարութեան և ազ-

„ գիտ մերոյ : Լ՛.յլ քանդի ընդ մեզ ելին 'ի
„ վարժարանէ անտի և քոսնիւ չափ աշակերտք
„ 'ի յիսնիցն, և յոլովք 'ի նոցանէ յանձն եղեն
„ դարձեալ 'ի ծնողացն իւրեանց 'ի խնամս մեր
„ և օր քան զօր աճեն 'ի բազմութիւն, ոչ դա-
„ դարեն Մխիթարեանք 'ի խուելոյ զմեզ և 'ի
„ զբարտեղոյ առաջի մեծի և փոքու՝ միաբա-
„ նեալք ընդ հռովմէականացն պաշտօնից կա-
„ մակատարս : Սակայն և 'ի հակառակէն՝ ողջա-
„ միտ մասն ազգիս Հայոց ախանատես գոլով և
„ ականջալուր առ 'ի մէնջ կրեւոցն վշտաց և
„ նեղութեանց 'ի սէր և 'ի պաշտպանութի իբա-
„ ւանց իւրոց, քաջալերէ զմեզ և խրախուսէ
„ բանիւք և արդեամբք՝ հաստատուն կալ 'ի
„ խորհուրդս մեր, և մի՛ անձանցս զիւրի միտ
„ գնելով ձեռնթափ լինել յազգասիրութեան
„ վատտակոց և ջանից, խրախոյս արդարեւ քաղցր
„ յոյժ և պատուական յաչս լքելոցս և տառա-
„ պելոցս՝ յետ աստուածատուրն պարգևաց ան-
„ դորրութեան խզի և ոգւոյ :

„ Իսկ յաւուրս յայտասիկ կամեցեալ մեծա-
„ մեծացն և իշխանաւորաց Հայոց որ 'ի Աստ-
„ տանդնուպօլիս՝ օգտակարադոյն ևս գործել ըզ-
„ վատտակս մեր դուզնաբեայս ազգին և հայրե-
„ նեաց, առաջի արարին մեզ խորհուրդ կարե-
„ ւոր՝ 'ի մեզ յանձն առնելոյ աներկմիտ վատա-
„ հութեամբ զգաստիարակութիւն և զխնամս հո-
„ գևոր և մարմնաւոր հրահանգաց որդւոցն իւ-
„ րեանց, եթէ 'ի բաց կացեալ բոլորովն յիշ-
„ խանութենէ Պապին և առաջնորդաց առ 'ի
„ նմանէ կարգելոյ, անդրէն ընդ հովուպետա-
„ կան իշխանութեամբ Չերոյ Աբբութեանդ մը-

տանկցեմք : Հպատակելով 'ի հպեւորակմանն
հրամանաց Սրբազան Պատրիարքին Հայոց որ
'ի կոտանդնուպօլիս : Աւ մեք որ անդօսին 'ի
մանկութենէ նուիրեալս եմք 'ի սպաս պաշ-
տանան Տեառն և 'ի նպատ քարգումաճանաց
հայկազեանս գրոհի : ոչ ինչ գանդաղեցար
յանձին ունել զառաջարկն : և գրեցար աւա-
նիկ առ նա ինքն Սրբազան Պատրիարքն միա-
բանական գիր հպատակութեան : զորոյ զպատ-
ճէնն գացէ Սրբութիւնդ Չեր յարակից ամին :
Միանգամայն պարտ և պատշաճ համարե-
ցար և առ Չերդ գերագահ Սրբութիւն յայտ
առնել սովիմը զտարատանանն մեր յօժա-
բամութիւն մտանելոյ ընդ եկեղեցական իրա-
ւասութեամբ մեծի Աթուակալիդ և յաճոր-
դի սրբոյ Հորն մերոյ Վերիգորի Առաւորչին
որոյ բարեխօսութեամբն և Չերովդ հայրա-
պետական հաճութեամբ և օրհնութեամբ անն
ունիմք պողարերս լինել ջանիցս մերոյ յօ-
գուտ և 'ի պայծառութիւն Ազգիս :
Պարտս անհրաժեշտս գրեալ եմք անձանց'
պաշտպանս լինել մերովնանն : ևս առաւել
յայտմ հետէ : և համարձակաճայն ջատագովս
ուղղափառ վարդապետութեան սրբոյ առաքե-
լիան Ակեղեցւոյս Հայաստանեայց գրով և
բանիւ և արդեամբք : և զմնացումն կինաց մե-
րոց 'ի սոյն նուիրել այսուհետե կանակար յօ-
ժարութեամբ : Աթէ հաճոյական իցէ սրտա-
զիտին Առտուծոյ մերս այս անձնանուէրնս
հատակութիւն : նա ինքն զօրացուցէ անշուշտ
զուհարութիւնս մեր և քաջալերեցցէ զմեզ 'ի
սիրտ և 'ի հոգի : Աւ այտմ քաջաւերութեան

- » անկնկալեալ սպասեմք յօրհնութիւնաբեր պա-
- » տասխանուոյ Արքազան Տէրութեանդ :
- » Սովին աներկբայ յուսով խոնարհեալք վե-
- » ըրտին 'ի համբոյր աստուածարեալ աջոյ Ա
- » հապետիդ, ողջ լինել ըզձանամք յամայր ա-
- » մօք բարեկենդանութեան :

Լստուածապատիւ Արքազան Տէր,

» Չերումդ Ահհախառութեան

» Լմենախոնարհ ծառայք և որդիք

ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԹԷՈԴՈՐԵԱՆ

ԳԱՐԻԷԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՅՎԱԶՈՎՍԻ

ԱՄԲՐՈՍԻՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ

Ի փարիզ, 18 Մայիսի 1856 :

Լսն միջոցին Առատանդնուպօլսոյ սրբազան Պատրիարքը հետագայ նամակը դրեց մեզի, հետն ալ օրհնութիւնաբեր պատուական Ահայագիրն յուղարկեց, որոց օրինակները ահա կը գնենք հոս : Յուսանք թէ յետ սահառուց կընդունինք նաև սրբազան Աթուղեկոսին օրհնութեան Աոնդակը, և եթէ հարկ համարուի՝ զայն ալ կը հրատարակենք :

» Լրժանապատիւ Հոգեհարազատ Արեւելացի մերոց խնդալ :

» Օ միարանական թուղթ յայտարարութեանս
» ստորագրեալ յերեցունց Արժանապատիւ վար-
» դապետացդ՝ ընկալաք ամենայն հոգեոր բերկ-
» բանօք և հաճութեամբ սրտի միանդամայն ,
» տեսանելով զանկեղծ և զյօժարական փոյթ ձեր
» պատասպարելոյ՝ ի խնամս մեր հայրական հոգե-
»ւոր հովուութեան, և բարանուէր հպատակու-
» թեամբ ընծայելոյ զանձինս յորդեղբութիւնս
» ծնողին զձեզ հարազատի՝ Հայաստանեայց սուրբ
» Եկեղեցւոյ :

» Աստահ եմ ՚ի Տէր , զի ամենայն ջան և
» բարի վաստակ ՚ի ճշմարտաօէր սրտիցդ նուի-
» բեալ յօղուտ և ՚ի բարդաւածութիւնս Ազգիս
» և ՚ի պաշտպանութիւնս հայրենի ողջսպիտա-
» սուրբ Եկեղեցւոյս մերոյ պատկեցի անշուշտ
» երկնային և երկրաւոր պարգևօք , և այն յինի-
» ցի ձեզ ՚ի փառս և ՚ի մշանջեանաւոր վայելս
» դուլութեան :

» Եւ արդ համառօտութեամբս պիտ յայտ
» առնեմ ձերոց Արժանապատուութեանց , զի
» զուղղեալն ձեր դիր հպատակութեան առ Աե-
» հտիառ Հայրապետ ամենայն Հայոց Սրա-
» զան Աթուղիկոսն Եջմիածնի , յընցաք մերով
» յանձնարարական գրով՝ շնորհել ձեզ զՀով-
» ուսպետական բարձր օրհնածիր Անդակն .
» իսկ առ ՚ի հաստատ առնելոյ զպահովութիւնս
» սրտից ձերոց փութացաք առ այժմ տալ զե-
» ըիս վաւերական կնքունակ վկայագիրս մեր ՚ի
» ձեռս իւրաքանչիւրոցդ . յորոց զմին ընկալա-
» ւստ Արժանապատիւ Երիցակից ձեր Ամբ-
» բօսիոս բարեշնորհ վարդապետ , և զերկուսն ա-
» ռաքեցաք այդք առ մեծաշուք Յակոբ Եփէն :

- ” տի Կրճիկեան, որ ունի տալ մատուցանել ձեզ
- ” զախոսիկ:
- ” Ողջունիւ արժանի մեծարանաց և սիրոյ մնամ
- ” Չերդ Գերապատուելեաց
- ” Բերանալիք օրհնարան և բարեմայլԹու միշտ

Պ. Կ. ՅԱԿՈՐ
Է. ԲԵԿԿԻՍԿՈՒՅԱՆ:

” 10 յունիսի 1856 ՚ի Պատրիարքարանս Հայոց
Կոստանդնուպօլսոյ .”

(Եւ Գեր յարդոյ Եւերունազարդ Տ. Սարգիս
Սարգսպետ Թէոդորեան և Տ. Գաբրիէլ Եւ-
ժանապատիւ Մեծխմաստ Սարգսպետ Ե. յԼա-
զալքի ՚ի Փարիզ :)

” ՅԻՍՈՒՄ ԲԲԻՍՏՈՒՅ Եւսուպ Տէր
” Յախր Է. Բեկկիսկոպոս և ՊԵՏՐԵՍԻ
” Հայոց Կոստանդնուպօլսոյ յայտ աւնեմ, զի
” սա ինքն Է. Բեքանապատիւ Սարգիս Սարգս-
” պետ Թէոդորեան 1 հրատարեալ ՚ի հպատա-
” կու թենէ Պապին Հռօմիոց և ՚ի միաբանու-
” թենէ Միթրարեան ուխտին, ազատ կամօք և
” անձնանուէր հպատակութեամբ ընկալաւ ըզ-

Ի Միս երկու միայաբոյ Տէր անուանեցր թայն քո-
նուած են, ինչպէս որ յայտնի է:

11 Հողեոր իշխանութիւն իրաւասութեան Լ. ս.
11 տուածարեալ Հայրապետի ամենայն Հայոց
11 Արքազան ԿԼԹՈՒՂ ԻԿՈՍԻՆ, սրբոյ Լ. Ջ.
11 միաճնի. և ևս յօժարամիտ մատուցեալ առ
11 մեզ զգիր հպատակութեան և կալոյ ընդ հայ-
11 բական խնամօք մերսմբ և յաջորդաց մերոց առ
11 'ի ծառայել հաւատարմութեամբ Լուսաւոր-
11 չական Եկեղեցւոյս, ընկալար զնա իբրև որդի
11 հարազատ և ուղղադաւան Արքապետ Հայ-
11 աստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ, և տուաք հը-
11 բաման և աղատութիւն մերով Հողեոր իշխա-
11 նութեամբ ըստ քահանայական սուրբ կոչմանն
11 իւրում զոր ընկալեալ ունի արդէն վաւերա-
11 կան ձեռնադրութեամբ, վարդապետել և կա-
11 տարել զամենայն աստուածային պաշտամունս
11 ըստ արարողութեան և ծիսի մերս սուրբ Ե-
11 կեղեցւոյ յԵրևելեան վարժարանին Լուսա-
11ւորչական Հայոց որ 'ի Փարիզ, և ամենայն
11 ուրեք: Յանձն արարեալ զնա 'ի շնորհս սուրբ
11 Հոգւոյն մաղթեմք զի ամենայն հաւատարմու-
11 թեամբ անխոտոր ընթացեալ 'ի շաւիղս ճշը-
11 մարտութեան՝ օրինակ բարեաց զանձն ընծայե-
11 ցուսցէ 'ի շինութիւն հաւատացելոց և 'ի սոյ-
11 ծառուի Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ:
11 Տուեալ եղև օրհնութեամբ վկայագիրս այս
11 ստորագրութեամբ և կնքով մերով յամի 1856,
11 յունիս 1, 'ի Պատրիարքարանի Հայոց Առ-
11 տանդնուպօլսոյ:

ԺԻ.

Ահա այս պիտի և այսքան հայրագութ սիրով և օրհնութեամբ ընդունեցաւ զմեզ Կոտանդնուպօլսոյ Ամենապատիւ Պատրիարքը՝ ազգային հոգեւորական ժողովակը հանդերձ: Ասան զի հասկըցաւ սրտերնուս ուղղութիւնը և գործերնուս կանոնաւորութիւնը, և հաստատեց զմեզ այն աներկմտ վստահութեան մէջ զոր պարտք կը ճանչնայինք ունենալ այնպիսի բարեպետ և արդարասէր վեհանձն Առաջնորդի և իր խոհական և ազգասէր խորհրդականացը վրայ:

Իսկ թէ մեր բարեպաշտ ու եռանդուն ազգքոր ՚ի Կոտանդնուպօլիս և ուրիշ տեղուանք՝ լինչ աստիճանի սիրով և նըչափ մեծարանօք ընդունելութիւն ըրաւ այս օրերս Ամբրոսիոս վարդապետին, -- որով և միւս երկոցունցս, -- աւելի դիւրին է մեզի սըրտիւ զգալ և խնդութեան արտասուօք փառք տալ Աստուծոյ, և սրտանց շնորհակնութիւն շնորհակալութեան վրայ մատուցանել Ազգին, քան թէ բերնով կամ դրով բացատրել: Եթէ մեր այնչափ անհամար պատուական բարերարաց համեստութիւնը արգելք չգնէր մեզի, հիմակուքնէ անոնց գէթ գլխաւորներուն անսուանալի անունները կուզէինք հրատարակել, և ամենայն ազգասէր սրտերը հրաւիրել որ մեզի հետ դովեն և օրհնեն զանոնք: յուսանք թէ այն առիթն ալ քիչ ժամանակէն կունենանք, ու մեր երախտադիտութեան պարտքը կերպով մը կը կատարենք: Օայս միայն յիշեցընենք անոնց որ ահանատես կամ ահանջաւոր

եղան այն ցնծումներուն ու մեծաշուք հանդէս-
ներուն՝ թէ ոչ ապաքէն իրաւացինէ հողեորա-
կան յաղթանակ մըն էր եղածը՝ ՚ի պարծանաւ և
՚ի մխիթարութիւն շայտառանեայց սուրբ Արե-
զելոյ, որ իր երէք անձնանուէր սպասաւորնե-
րուն վերադառնալը տեսաւ ՚ի գերութենէ օտա-
րաց, և անոնց իր զիբիւր պատասպարուիլը՝ հան-
դերձ անյեղլի դիտաւորութեամբ որ իր անմիջա-
կան ծառայութեանը մէջ անցընեն իրենց մնա-
ցեայ կեանքը:

Բաւ լեցի մեզի մտքերնիս դնել որ իբր թէ
աղգերնիս կարօտ էր մեր սր և լցի սպասահար-
կութեանը: Վասն զի ՚նչ պիտի ըլլայ երէք
հողոյ աշխատութիւնը յօգուտ անբող ու բաշ-
մաթիւ աղգի մը, երէք հողոյ՝ որ իրենց կա-
րողութեան չափաւորութիւնը լաւ ճանչնալին ՚ի
գատ՝ մահկանացու և վաղանցիկ ըլլալնն ոչ եր-
բէք կրնան մոռնայ: Բայց զայս յայտնարարաւ
կըքարոզենք թէ մենք մեծապէս կարօտ էինք և
ենք Աղգիս մեծ մասին կարեկցութեանը, հա-
մակրութեանը, ներողամտութեանը, սիրոյն և
վստահութեանը: ուստի և անպատմելի է այն
մխիթարութիւնն որ կըդգանք սրտերնուս մէջ՝
քանի որ այս կարօտութիւնը լցուելու վրայ կը-
տեսնենք, մանաւանդ զի անով իրաւունք մը կու-
նենանք յուսալու որ այսուհետեւ ալ եթէ Մը-
տուծոյ շնորհիւր և ազգիս ձեռնառութեամբը
փոքրիկ ծառայութիւն մըն ալ ընենք իրեն, մե-
ծի անդ պիտի անցնի:

ԺԿ.

Եւ տանք թէ մինչև հիմա ըստաճներէն բա-
րեւեղ և անկողմնաւիչ ընթերցողները հասկըցան
ըստ բաւականին մեր ըրած դործողութեան պատ-
ճառները, ու սրտերնին հանգչեցաւ: Եւ սա-
կայն սրչափ որ դործողութիւն մը մեծ երեւնայ,
այնչափ ալ պատճառներուն ոյժը յտակ կեր-
պով հասկընալը դժուար կըլլայ: անոր համար
տարա՛յոյս չիայ թէ դարձեալ պիտի ունենանք
ամէն կարգի և ամէն աստիճանի մարդկանց մէջ
ալ մեր դործողութիւնը պարտաւորներ ու մեղադ-
րողներ: Արդ մեր դործողութիւնը պիտի բամբա-
սէ՛ չարաչար դատելով զբարին, որը դիտաւորու-
թիւննիս վաղ պիտի զարնէ՛ իր անձնական մը-
տածմունքներէն չափելով: որը խորապիտութիւն
պիտի համարի խօսքերնուս չհաւատալը: որը ինք-
նիրեն պարտք մը պիտի սեպէ մեր ամէն մէկ
խօսքին ու քայլաճիտիին մէջ անհաստատութեան
չաք մը վնասը եր: որը պիտի ըսէ թէ լոկ ըրա-
նա՛ ան տեղափոխութիւն մըն է ըրածնիս՝ և ոչ
թէ կամաւորական և խորհրդածեալ դործողու-
թիւն: որն ալ թէ դաշտնորոգայթ հնարք մըն
է բանեցուցածնիս, և ոչ անկեղծ և անխարդախ
ազգասիրութիւն: սը մէկն ըսեմ՝ շահասիրու-
թիւն, փառասիրութիւն, անձնատիրութիւն, ա-
սոնք ամէնն ալ վրանիս յարմարցնելէն ետև, մէկ
խօսքով այս պիտի ըսեն շատը թէ խաբէական
ձեւացմունք է ըրածնիս և ոչ թէ սրտանց և հաս-
տատուն բաժանումն ՚ի Հռովմէականաց առ հա-
տարա՛լ:

Լ. յապիտի խօսքերու, կարծիքներու, կասկածներու դէմ մէկիկի մէկիկի պատասխան տալը մեծ անուպատուութիւն կը համարինք՝ ոչ միայն մեզի, այլ մանաւանդ մեր պատուական Լ. զգին այն մեծ ու լուսաւորեալ մասին՝ որ հանդերձ եկեղեցական ու աշխարհական բազմաթիւ մեծամեծներովը այնպիսի սիրալիր և անակնկալ ընդունելութիւն բրաւ մեզի: Քայց արժան կը համարինք քանի մը ընդհանուր պատասխաններ ալ անոր համար միայն դնել հոս որ մեր բարեկամները եթէ ուզեն պաշտպանել զմեզ մեր պարսաւողներուն մեղադրութեանցը դէմ, ամենեւին դժուարութիւն մը չկրեն:

Եւ նախ զայս կըսենք. որպէս զի կարծէինք մենք թէ այսպիսի դործողութիւն մը ընելէն ետև՝ ամենայն ճարտիանցի ալ դավեստի պիտի սպանենք, ոչ միայն յիմար պիտի ըլլայինք, այլ և որ մեծն է՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ սպառնացած սոսկալի վային պիտի սպառէինք: ,, Անջ ձեզ յորժամ բարի ասիցեն զձէնջ ամենայն ճարտիկ I: ,, Ոչ. Քրիստոսի ճամբան բռնել ուղող անձնուբաց մարդը, ճշմարտութեան համար կեանքը դնող մարդը, չկրնար ուղել որ ամէն մարդու ալ հաճոյ ըլլայ: Ե՛հա ինքն իսկ երանելին Պօղոս, որ ընդ ամենայն ամենայն եղև զի զամենեսեան շահեսցի ՚ի Քրիստոս, կրվկայէ յայտնապէս ու կըսէ. « Եթէ տակաւին մարդկան հաճոյ լինէի, ապա Քրիստոսի ծառայ ոչ էի 2: »

1 Պատմ. Օ, 26:

2 Պատմ. Լ, 10:

Հոգիս ուր թաղուիք այն կտորն ալ որ աղբեր-
նաւս դժբաղդութենէն՝ իր մէջ գանուած բա-
ժանանուիքներն ու կուսակցութիւնները այնչափ
շատ ու տեսալի տեսալի են որ անոնցմէ մէկուն
կամ մէկալին կամ երկուքին ու երեքին միան-
գամայն հաճոյ եղող մարդն ալ հարկ է որ միւս
կուսակցութիւններուն անհաճոյ ըլլայ : Այս
մասնաւոր պարագան էր որ ստիպեց զմեզ կարգէ
գուրս զդուշաւորութեամբ մը շարժելու , և մեր
որոշմունքը գաղտնութեան մը մէջ պահելու առ-
ջե բերան նաև քանի մը բարեսէր անձինքներէ՝
մինչև որ վերոգրեալ պատրիարքական վկայագրո-
վը հաստատուեցաւ վիճակնիս : Ուստի զարմանք
ալ չէր որ Վարդրիկ վարդապետը՝ մինչդեռ տա-
կաւին չէր մտած ընդ հովանաւորութեամբ սրբ-
բաղան Պատրիարքին Աստուանդհուպօլտոյ՝ Փարի-
զու մէջ Վատինացոյ եկեղեցին կերթար պա-
տարագ մաստցանելու կիրակի և ասն օրերը որ-
պէս յառաջ . իսկ երբոր հեռագրական նամակով
խմացաւ վկայագրին ելլելը՝ մէկէն դադրեցաւ օ-
տար եկեղեցի երթալին ու խառն ծէսով պատա-
բաղեւին :

Այսչափ ճշգրութեամբ հասկրցեր ենք ահա որ
արալիսի գործողութեան մը ամենուն հաճոյանսլը
կարելի բան չէ , մանաւանդ մեր աղգին մէջ : Աւ-
սակայն մեծ մխիթարութիւն է մեզի որ զմեզ գո-
վորներն են առ հասարակ աննախանձ և աղբա-
սէր եղբարք մեր . իսկ պարսաւորներն ընդհանրա-
պէս օտարք կամ օտարացեալք և օտարացուցիչք
աղգին . գովորներն ու մեծարողներն անոնք՝ որ
գուցէ ոչ միայն երևելի ծառայութիւն մըն ալ

չեն տեսեր մեզմէ, այլ և ատեն ատեն իրենց հա-
կառակորդ կարծեր են, իսկ պարսաւողներն ա-
նոնք միայն՝ որ տարիներով ու շատ տարիներով
մեր հաւատարիմ ծառայութիւնը վայելեր են զա-
նազան եղանակաւ, և եթէ ներելի է յիշեցընե-
լը՝ թերևս ըստ իմիք իմիք նաև պարծենցեր են
մեզմով . . .

Ժ. Դ.

Սակայն չը ըայ թէ այսպիսի ընդհանուր խօս-
քերով փախուստ տուածի պէս մը երևեանք մեր
պարսաւողներուն առջևը: Հետեւինիս կառնուիք
ուրեմն մեր արգասէր բարեկամներն ու կըհարց-
նենք մեր հակառակորդներուն, — անոնց մէջ ալ
այն մասին միայն որ միտքը դրած է թէ ազատ
է ինքը ամէն տեսակ կուսակցութեան հողիէ,
հնացեալ ատելութենէ, կոյր նախանձայուղու-
թենէ, տգիտական նախադաշտմունքէ ու նր և
իցէ պղտորիչ կերբերէ . — ի՞նչ ունին արդեօք
ըսելիք այս մեր բռնած ճամբուն դէմ՝ վերոյի-
շեալ պատճառները լսելէն ու հասկընալէն ետև: —
Թերևս մէկ բան մը միայն՝ որ շատին աչքին առ-
ջևը զօրաւոր ճշմարտութիւն ու անհակառակի-
լի վճիռ կրկարծուի. այսինքն թէ «Հաւատարի-
խութիւնը գէշ բան է»: — Իրաւացընէ գեղեցիկ և
ճշմարիտ վճիռ. բայց ե՞րբ ճշմարիտ. երբ որ մէ-
կը ուղիղ հաւատքը թողու և ճշմարիտ հաւատք մը
ընդունի: Բսել է թէ այդ ըսողը միտքը դրած է
թէ Հայոց հաւատքը ճշմարիտ է և Հռովմայեց-
ւոյը միայն ուղիղ, և մենք ուղիղը մոլարին հետ
փոխեր ենք: Եւ որովհետև այս խօսքին հիմը

ոխալ է, այն վճիռն ալ մեզի ամենեկին չյարմարիր:

Վարձեալ, Հաւատափոխութիւնը գէշ բան է ըսելով զմեզ պարսաւոյները մէյ մըն ալ անոնք կրնան ըլլալ որ իրենց աչքին առջևը ամէն հաւատք նոյն է, ամէն հաւատք ալ աղէկ է. բայց փոխանակ հեռեցընելու այս իրենց կարծիքէն թէ ուրեմն մէկ աղէկ հաւատք մը ձգելու ուրիշ աղէկ հաւատք մը աւնուլը վտաս չունի, կը պնդեն թէ հաւատք փոխելը գէշ բան է. որով կասկած կուտան իրաւամբ՝ թէ իրենք կամ անտարբերեայ են բոլորովին, և կամ՝ որ գրեթէ նոյն է՝ ամենեկին հաւատք մը չունին: Եւսու ուրեմն այդ վճիռը անոնց բերնէն ալ ելած ատենը ոյժ չունի մեր խնդրոյն գէմ:

Բայց թերևս գտնուին նաև այնպիսի բարեմիտ անձինք որ ըսեն թէ հաւատափոխութիւն չէ ահ ի՞նչ է բրածնիդ որ կաթնովի-նի-նը թողուցիք ու հայ եղաք: Եւս ըսողին հետ չենք ուզեր ամէն անգամ, և մանաւանդ այս պարագայիս մէջ, սովորական դարձած ճշմարտութիւնը կրկնել՝ թէ կաթնովի-նի-նը հաւատք է, իսկ հաթնովի-նի-նը աղք և աղքութիւն. հապա ռամկական զրուցուածքը ըստ ռամկաց անելով՝ կը հարցնենք. Վաթողիկոթիւնն ու հայոթիւնը ինչո՞վ կը տարբերին իրարմէ: Եթէ պատասխան տայ (ինչպէս որ պարտական է պատասխանելու) թէ գլխաւորապէս ասով կը տարբերին իրարմէ չայն ու Վաթողիկն որ չոյր իր Վաթողիկոթ մեայն կը ձանչնայ իր եկեղեցւոյն դիւխ, և անոր միայն կը նազանդի, իսկ Վաթողիկը չոովմայ Վապը կը դաւանի դըւխ ամենայն եկեղեցեաց, և անոր հը-

բամաններուն կը հարատակի, — Այս պատասխանս
կուտանք իրեն . Որովհետև մեր հարքն ու նա-
խահարքը Հայ էին նաև ըստ սյամ մասին, ու
վերջին ժամանակները կառուցիչ եղեր են, ոչ ա-
պաքէն թէ հասարակօրէն մը կայ եղած՝ ա-
նոնք են ընտները, իսկ մենք վերագառնալով ՚ի
դաւանութիւն նախնեաց մերոց՝ անտեցմէ անտեց
ըրած փոփոխութիւնը շտիած կըլլանք : Մակայն
այս բացատրութիւններէն ետքն ալ թէ մեր
ըրածը իբրև հասարակօրէն պատարակուի, վէճը
համառօտելու մտքով կը հաստատակնք թէ մեր
մտաց համոզումը նոյն էր ՚ի սկզբանէ հետէ՝ ինչ
որ է նաև հիմա . այսինքն թէ

Նախ՝ Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ վար-
դապետութիւնը ուղղափառական է՝ համաձայն
ըլլալով վարդապետութեան միայնոյ սուրբ կա-
թողիկէ և առաքելական Եկեղեցւոյն Քրիս-
տոսի, որ ոչ թէ Հռովմայ եկեղեցին է Թոյն,
այլ և ամենայն եկեղեցիք ուղղափառաց : Աւս-
տի և

Երկրորդ, Հայոց ազգը ոչ կերպիւն կրնայ
բռնիլ և ոչ կերչումձող, այլ ուղի և անդամ
է կաթողիկէ կամ ընդհանրական եկեղեցւոյն
Քրիստոսի : Աւստի և

Երրորդ, Ենիբա պահանջմունք է Հռովմայ
Պապերուն ըրածը՝ ոչով կուզեն որ ամենայն ե-
կեղեցիք քրիստոսնէկց (ընդ որս և Հայք) զերենք
ճանչնան թէ Թոյն երեւելի գլուխ ընդհանրական
Եկեղեցւոյն Քրիստոսի . և այն ոչ միայն դա-
սական կարգաւ մը իբրև ստալէն ՚ի Թե՛լ հաստա-
րից, այսինքն կաթողիկոսաց և պատրիարքաց, այլ
և իբրև գլուխ նոցա և հրամանատար, ևս և ձեւ-

նազրոյ և կամ զԹ իրենց արուած իշխանութեանը մէջ հաստատող: Այս որովհետեւ Հայաստանեայց եկեղեցին ոչ երբէք ճանչցեր է Պապերուն այսպիսի իշխանութիւն ունենալը իր վերայ, այսուհետեւ ալ պարտական չէ ճանչնալու:

ԺԵ.

Արնայ մէկը հարցընել մեզի, և իրաւամբ, Թէ ինչու համար մենչե հիմա յայտնապէս և հրապարակաւ չէիք քարոզեր այդ ձեր մտաց համոզմունքը, մանաւանդ Թէ երբեմն ատր հակառակն ալ քարոզելու պէս կերեւնայիք: Պատասխաննիս յայտնի է: Այն զի անդամ գտնուեր էինք այնպիսի կրօնաորական Միաբանութեան մը որ Թէպէտ այնպիսի աղբասիրական և ուղիղ սկզբունքներ ունէր, բայց որովհետեւ հռովմեական կաթոլիկ ճանչցուած էր ամենէն, և միշտ կուղէր նոյնպէս ճանչցուիլ, կարծես Թէ հարկադրուած էր իր սկզբունքը պարտըլելու՝ որպէս զի իր ստիճաններէն չհալածաւի ու չբաժնատուի անոր համար չէինք կրնար ուղել որ ըստի սասանց սփիւղակին պարձաւի Թէ մենք՝ բանի մը հողի՝ պատճառ կրլ լանք ըովանդակ Միաբանութեան գլխացաւութիւն ու հալածանք կրելուն:

Արդեայեր խիղճերնիս Թէ այն Միաբանութե իր ուղիղ սկզբունքը այլ և այլ նկատմանքներ ըով պարտըլելը՝ անվայել բան, ու ըոնածը անել ճամբայ էր, և մեր տղզին ալ օգուտ ընելու տեղը մնաս կրնէր. բայց մէկ կողմանէ նոյն Միաբանութեան հանդատութիւնը կամ շահը (յայտնի է Թէ չափազանց կողմնասիրութեանը)

աւելի վեր կըդնէինք քան թէ աղղային օգուտը . և մէկալ կողմանէ յոյս ալ չունենալով որ երկու երեք կամ չորս հոգւոյ արիւթ իւնը բաւական ըլլայ ամբողջ Միաբանութեան ընթացքը փոխել տալու , կըլռէինք համբերութեամբ . () ըննաւոր նաւապետով ու խորհրդականներով կառավարուած նաւ մըն էր Միաբանութիւնը . մէկ երկու նաւավարաց՝ ևս և խորհրդականաց՝ պարտքը ի՞նչ կրնար ըլլալ , եթէ ոչ իրենց տրուած հրամանները ճշդութեամբ կատարել , դէթ քանի որ յայտնի ու ակներև վտանգ չկար նաւակոծու թեան :

Իսկնը շատ փոխուեցաւ՝ երբոր անցեալ տարուան դիպուածներովը ստիպուեցանք Միութեան միաբանութեանէն բոլորովին բաժնուելու . վասն զի այնուհետև պատճառ չէր մնար մեր ուղիղ ճանաչմունքը պարտրկելու , և օտարազգի առաջնորդաց կուրօրէն հնազանդելով՝ ազգերնէս հեռու պարտելու :

Ժ. Գ :

Հասկըցուեցաւ ուրեմն թէ այս մեր վերադարձին չհաւնողներուն մեղադրութիւնները այնպիսի ծանր բաներ չեն որ բաւական ըլլային ըզմեզ անկէց ետ ձգելու , խափանելու : Ուստի չէինք կրնար մտիկ ընել նաև այն բարեմտաց կամ թէ երկչոտաց խօսքերուն որ կուզէին կերպով մը աչքերնիս վախցընել՝ ըսելով թէ « Վուցէ Գայլաւիզո-Ռեան պատճառ կըլլայք տգիտաց » : Վասն զի դիտէինք թէ այս բանիս մէջ թէ որ Գայլաւիզո-Ռեան մը պատահի , փարիսսէան Գայլաւիզո-

Նիւն միայն կրնայ ըլլայ, որ ասեալ գայնեղաւ
 Նիւն ալ կըսուի. որովհետեւ լսողներուն ու անու-
 նողներուն թանձր տգիտութենէն կամ նաև հը-
 նացեալ չարութենէն կրնայ առաջ դայ, և ոչ
 թէ մեր դովերի և օգտաւէտ գործողութենէն ։
 Լ. յս զանազանուէ ալ օրինակը սպարէն Քրիս-
 տոս Տէրն մեր կուտայ մեզի. որ երբ բարեմիտ
 աշակերտներն ըսին իրեն թէ « Վիտեն զի Փար-
 իսեցիքն իբրև լուան դբանն՝ գայթակղեցին ։ »
 պատասխան տուաւ . « Լ՛մենայն տունի զոր ոչ
 անկեաց Հայրն իմ երկնաւոր՝ խլեսցի . I » այ-
 սինքն չեմ կրնար՝ Փարիսեցիները չգայթակղեն
 ըսելով ճշմարտութիւնը չբարոյզել, ու ետքէն մը
 տած մարդկային նորաձեւութիւններուն դէմ չը-
 պատերազմիլ . թող սրչափ կուզեն գայթակղին ։

Ի այց, — ըսէ մէկը, — այն քու Փարիսեցի
 ըսածներդ բաւական գիտուն ալ են, և ժողովը
 դեան վրայ ազդեցութիւն ունենալով՝ շատին ալ
 գայթակղութեան պատճառ կրնան ըլլալ ։ —
 « Թոյլ առք զնոս, կըստասխանէ Տէրն մեր .
 կոյրք են՝ կուրաց առաջնորդ . կոյր կուրի յորժամ
 առաջնորդէ՝ սխալէ, և երկորքին՝ ի խորխորատ ան-
 կանին 2 : »

— Եթէ այդպէս է, դուք երեքնիդ սպահով
 էք արդեօք թէ բռնած ճամբանիդ շտակ է ։

— Մեր ճամբուն շտակ կամ ծուռ ըլլալուն
 վրայ կրնայինք տարակուսիլ՝ թէ որ նոր և ան-
 ծանօթ ճամբայ մը բռնէինք . բայց որովհետեւ

1 Մատթ. Ժ. Ե, 12, 13 :

2 Լ. յս, 14 :

— Եթէ վերոյիշեալ մեկնութիւնները, և խոտապուած Եւրոպայի բնակիչները բաւական չհամարուին այնպիսի կատիածները փորատելու, յայտնի բան է որ պիտի չգանդալինք առ սէր ճշտութեան յետս կոչելու այն խօսքերն որ զրեք ենք կամ պաշարմամբ մտաց, կամ 'ի հարկեցուցիչ հրամանէ, և կամ 'ի չափազանց հաւատարմութենէ առ քաղաքականութիւն Միաբանութեանն որոյ անդամ էինք 1 :

ԺԷ.

Եւրոպիայի և ասոնց նման ընդդէմութիւններ հանող և պատասխաններն ընդունող հասկառաւորքը զարմանալի ճարտարութեամբ մը կրճգէ հաւատոյ և խճմամբի մասը, և արտաքին՝ բարոյական և նիւթական ընդդիմութիւններ կը հա-

1 Մասնաւոր կերպով մը աղգասիրաց աչքին զարեւած է այս կողմանէ իբրև կամօղիկութեան չափազանց պաշտպանութիւն և հայութեան պարտու՝ վերջին հարածանաց համառօտ պատմութիւնը որ Օսմանեան Պատմութեան Բ հատորին 570 երեսէն մինչև 576 երեսը դրուած է Բայց այն Պատմութեան հեղինակը հարկ կը համարէ զայս միայն յիշեցրնել թէ այն կտորը իբ շարադրածը չէ՝ այլ երբոր ենքը հրաժարել էր գրելէն, Գօլեսէն Մտիթաբեանց մէկը շարադրելը յուղարկել էր, և մեծաւորը պատշաճ տեսեր էր որ Օսմանեան Պատմութեան մէջ ըստ այնմ անցուին այն ցաւալի և շատ սրբագրութեանց կարծաւանցիկը : Հայերէն լեզուիս հմուտ կարգացողները այն հատուածին շարադրութիւնը թէ որ ուշադրութեամբ դիտեն՝ մէկէն կիմանան թէ որքա՞նի տարբեր է հեղինակին բուն գրչէն ու շարադրութեանէն :

— Եթէ վերոյիշեալ մեկնութիւնները, և խոտապուած Եւրոպայականութեան մէջ տրուելու բացարձակութիւնները բաւական չհամարուին այնպիսի կատիածները փորձաւոր, յայտնի բան է որ պիտի չգանդալինք առ սէր ճշտութեան յետս կոչելու այն խօսքերն որ զրեք ենք կամ պաշարմամբ մտաց, կամ 'ի հարկեցուցիչ հրամանէ, և կամ 'ի չափազանց հաւատարմութենէ առ քաղաքականութիւն Միաբանութեանն որոյ անդամ էինք 1 :

ԺԷ.

Եւրոպայի և ասոնց նման ընդդիմութիւններ հանող և պատասխաններն ընդունող հասկառախորդը զարմանալի ճարտարութեամբ մը կրճգէ հաւատոյ և խճմանքի մասը, և արտաքին՝ բարոյական և նիւթական ընդդիմութիւններ կը հա-

1 Մասնաւոր կերպով մը աղգասիրաց աչքին զարեւոյտ է այս կողմանէ իբրև կամօղիկութեան չափազանց պաշտպանութիւն և հայութեան պարտու՝ վերջին հարածանաց համառօտ պատմութիւնը որ Օսմանեան Պատմութեան Բ հատորին 570 երեսէն մինչև 576 երեսը դրուած է Բայց այն Պատմութեան հեղինակը հարկ կը համարէ զայս միայն յիշեցրնել թէ այն կտորը իր շարադրածը չէ՝ այլ երբոր ենքը հրաժարել էր գրելէն, Գրիսէն Մտիթաբեանց մէկը շարադրելը յուղարկել էր, և մեծաւորը պատշաճ տեսեր էր որ Օսմանեան Պատմութեան մէջ ըստ այնմ անցուին այն ցաւալի և շատ սրբագրութեանց կարծաւանցքիքը : Հայերէն լեզուիս հմուտ կարգացողները այն հատուածին շարադրութիւնը թէ որ ուշադրութեամբ դիտեն՝ միկէն կիմանան թէ որչափ տարբեր է հեղինակին բուն գրչէն ու շարադրութեանէն :

Յէ առջևնիս : Օ որ օրինակ . Պատմածներնէք
կերևնայ թէ , կրտէ , Գլխաւորապէս հռովմէական
առաջնորդաց ձեզի տուած նեղութիւններէն փախ-
չելու կամ ազատելու համար է որ լուսաւորչա-
կան առաջնորդաց հովանաւորութիւն կադախնիք :

— Այո , այն ալ ճշմարտ է . . . և այնչափ գոհ
ենք մեր բրածին որ կրնանք ըսել թէ մեր հա-
լածիչներուն շնորհակալութիւն ալ ունինք :

— Դուք գիտէք . միայն լաւ նայեցէք , չը-
լայ թէ յետոյ զըջար՝ անձրեկէ փախանք ու կար-
կուտի բռնուեցանք ըսելով :

— Դենեք թէ իրաւացի բլլայ այդ վտան-
գը . սակայն համարձակ կրտենք որ եթէ հարկ
բլլայ այսուհետեւ ալ մեր անցաւոր կենաց մը-
նացորդը նոյնպիսի նեղութիւններով անցընել՝ ինչ
որ մինչև հիմա կրեցինք , լաւ կը համարինք այն
նեղութիւնները մեր ազգային առաջնորդներուն
կողմանէ կրել այսուհետեւ քան թէ օտարներէն և
օտարացիալ Հայերէ : Դարձեալ կրտենք . այն-
քան է մեր սրտին եռանդը՝ ի սէր ազգին մը-
րոյ և ՚ի մեծարանս անարատ Արևիկեցւոյ , որ
այս առթով ալ շէնք վախնար կրկնելու Պարո-
տի առաքելոյն սոսկա ի կարծուած խօսքը թէ
« Պախտիք ինդրէ ի նոզով իննել ՚ի Քրիստոսէ վասն
եղբարց իմոց և ազգականաց ըստ մարմնոյ » :

Իսկ անոնց դէմ որ մեր դիտաւորու-
թիւնը կուզեն դատել՝ դատադարտել ըսելով թէ
բրածնիս ինքնահասանութիւն , անձնդիւրու-
թիւն , շահասիրութիւն , փառասիրութիւն
է , երկարօրէն պատասխան տալու միտք չունինք :

Ը. յնպիսի դատողութեանց դէմ մի միայն զօրա-
 ւոր պատասխան գործն ու արդիւնքը գիտնալով :
 կրփափաքինք որ եթէ կողին առանց կրից և
 պաշտօրման դատաւտան ընել՝ արդեանց սպասեն,
 այնպիսի արդեանց՝ որ միայն անձնուրացութեան,
 անշահասիրութեան, խանարհութեան և ճշմարիտ
 ազգասիրութեան պտուղ կրնան ըլլալ : Ը. ու
 այժմ այս լաւ գիտնան որ մեր մի միայն մտի-
 թարութիւնը պիտի ըլլայ՝ մինչև կեանքն ինձ
 վերջի վայրկենին ալ սիրով ճաշակել ազգերնու
 օգտին ու սիրոյն համար քացախն ու յեղին բա-
 ւական է որ կարենանք ըսել մեր երկնաւոր վար-
 դապետին սովրեցուցածը թէ « Կառայք անպի-
 տանք եմք, զոր պարտէաքն առնել՝ արարաք. 1. »
 և իրեն խաչն վրայ ըսած խօսքը կրկնել թէ
 « Ըմենայն ինչ կատարեալ է. 2. »

ԺԲ.

Ո՛հ, քանի՛ անգամ տաք տաք արտասուներէք
 թափելով ու հեղձամղձուկ հառաչարներով լսեք
 ու կրկնեք ենք սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի խօ-
 րենացւոյ այն սրտառու խօսքերը թէ « Ողոր-
 ւո մի՛մ քեզ, եկեղեցի՛ հայաստանեայց, խրթնա-
 ւո ցեալ ՚ի բարեգարգութենէ բեմբին, ՚ի քա-
 ւո ջէն զրկեալ հովուէ և հովուացէ : Ոչ ետ
 ւտեսանեմ զբանաւոր քո հօտ ՚ի վայրի դա-
 ւո լարւոյ և առ ջուրս հանգստեան տածեալս : »

1 Ղ 1-4. ԺԲ, 10
 2 Ե. Ե. ԺԲ, 30.

„ և ոչ 'ի վարախ հաւարեալ՝ զգուշանալով 'ի
„ դայլոց, այլ ցրուեալս անապատաց և զահա-
„ վիժում թեանց... Այժմ մարտք 'ի ներքուստ
„ և արհաւիրք արտաքուստ. արհաւիրք 'ի հե-
„ թանոսաց և մարտք 'ի հերձուածողաց, և խոր-
„ հրդաւանն չէ 'ի միջն՝ որ իրատէր և յար-
„ դաւէր 'ի պատերազմ. աւաղ զը՛անացոյ, աւաղ
„ թշուառական սրտամու թեմնա: Ի Քանի՛ լա-
„ նի անգամ որ կարգացեր ու լսեր ենք, կրեմ՛,
„ ասոնք և ասոնց նման խորհրդաւոր խօսքերն ու
„ մարգարէական ողբերը, սրտերնիս կտրտեր է և
„ լսեր ենք մեք մեզի և իրարու թէ ի՛նչ պատ-
„ ճառաւ, ի՛նչ յանցանքի համար, ի՛նչ պակա-
„ սութեանը համար եկեր են այսրան խեղճութիւն
„ ներք մեր անաբատ Ալիկղեցւոյն վայ, և շենք
„ բսեր մեզն՝ այլ մեզմէ շատ աւելի կտրալով թեան
„ տէր անձանց ինչու արգելած պիտի ըլլար՝ ձեռ-
„ քերնէն եկած ծառայութիւններն ընելու անոր: Ի՛նչ
„ է կամ սիլ է այս խեղճութեան պատճառ. ուսկից
„ եկեր է վրանիս այս անտանելի բռնութիւնը... »

Աւ ահա ուր ուրեմն արիացոյց զմեզ Աստ-
ուած ոտքի ասկ առնելու ամէն տեսակ արգելիք-
ները, խղելու մէկդի նետելու այն անիրաւ կա-
պերը, մարդկային անարդ նկատումները, ար-
դայական անտախ վախերը, տղիաւայն նախապա-
շարմունքները, կուսակցութեան հողիները, հնա-
ցեալ ատելութեան կիբքերը... Մնանք ամէնն ալ
մեր ազգասիրտ թեան բոցալաւ հրատին առջևը
խռիւ ու խծած եղան, մեր հայրենատէր հող-
ւոյն ուժին առջևը փոշիի պէս ցնդեցան:

ԺԹ.

Այս է ահա և այս միայն է, եղբարք, մեր վերադարձը ընդ հովանեաւ Սուսա որչափան սուրբ աթոռոյ Հայաստանեայց Արեւելոյ հանգերձ պատկառութեամբն ու պատճառներովը: Պատկառելի է մեզ և ուխտիւք խնդրելի՛ որ մեր օրինակին հեռեւորները բազմանան, և մեզմէ բխրացատիկ աւելի օգտակար ծառայութիւններ ընեն ազգիս և եկեղեցւոյ: Ի բաց թէ որ մեամինակ ալ մընանք, մեր վիճակէն դահ պիտի ըլլանք. ասոր տարակոյտ չիայ, վասն զի գիտենք որ Աստուածն ճշխատութեան և արդարութեան հետեւնիս է, և հետեւնիս պիտի ըլլայ միշտ՝ թէ որ մեր անձնանուէր նահատակութիւնը կարենանք հաճոյ ընել իրեն. այն ատեն կր'անք ըսել թէ երանի՛ մեզն: Արանի՛ մեզ թէ որ Հայաստանեայց Արեւելոյ քաջքնիծաց հովիւնեւուն ու շնորհալց հովաւապետներուն սրբազան ոսկորները ցնծան ու զուտ թանսն իլենց սքանչել ազորձ և խոնարհ շիւմներուն մէջ՝ ընդ հովանեաւ ամայտցեալ եկեղեցեաց և նուազեալ վանորէլց Հայաստան աշխարհին, զգալով այս

Ի Այս երաւայի ու բնական մտաբար արդեւք պիտի չըլլայ ամենին մեր ազատամիտ ազդատիւթեանը և բըրխտանէական ոգւոյն. որով եթէ հասովիական Հայերէն ալ մէկը յանկարծ յօժարի իր որդւոյն դատաւարակութիւնը մեզի յանձնել բայց պահանջէ որ ըստ հասովիական դաւանութեան կրթութիւնը ուրիշ մեր գաղղիացի աշակերտներուն հետ, իր կամբը անվերայ կրկնատարուէ՞ դաղղիացի քահանայի հրահանգներովը:

պարագաներու օ մէջ ճշմարիտ ազգասիրաց աշու-
քներէն աղբերացեալ՝ մխլթարութեան և խնդու-
թեան քաղցր արտասունդները : Իսկ իրենց ամ-
բիժ հոգիները որ անդադար կը բարեխօսեն յեր-
կինս վան հաստատութեան և պայծառութեան
սրբոյ Հայաստանեայց Արևիկեցւոյ՝ օգնական և
պաշտպան ըլլան մեր եռանդուն և կամակար ջա-
նիցն ու ճգնութեանը՝ ի բարգաւաճել իրենց
աշխատութեան սերմանքը :

Հանգստի միջոցով զորովագութ Մայր մեր հարա-
զատ, Հայաստանեայց սուրբ Արևիկեցի դուռն որ
ատենով Գրիգորեանց և Արևիկեանց, Սահա-
կեանց և Վ Երևանց պէս բնակչի բնակիչ հօտապե-
տաց քրտնաջան աշխատութեանը հիմնեցար, և
անթիւ նահատակաց վարդապոյն արեամբը ի սեղ-
բանէ հետէ վայելչապէս պայծառացար, զուարթ
ակնարկէ նաև այս քո աւազանիդ ճնունդ սիրա-
սուն որդւոցդ վրայ՝ որ հեռաւոր երկիրներէ ինք-
նայօժար սիրով գիրկդ կը վազեն : Բու անհա-
մար աստուածահաճոյ զուակացդ՝ առաջնոց և
վերջնոց՝ մեծամեծ արգեամբքը ընդունելի ըրէ
Աստուծոյ այն գորովաշարժ մալթանքն որ քեզի
հետ և ի գաւիթս քո կերգենք այսուհետև եռան-
դուն սրախ . « Հեղմամբ արեան սրբոց քոց հօ-
ւտապետաց՝ զեկեղեցւոյ քո ցրուեալ մանկունս
« ժողովեալ յուրախութիւնս զվարատեալս տրամու-
թեամբ և արտասուաց յորդահոս ըղևամբ, վեր-
« կութեան մերոյ պարգևաց բաշխող : »

ԳՒ ԽԵՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Էջ

- Ա. Կրօնական հա-իւներուն մեք աղգին ըրած Քրտաները . 3
- Բ. Այն վետաներուն ո՛յք են գլխաւոր պատճառ . 6
- Գ. Անհետիոյ Մշիթարեանց վերջին յայտարարու-
թիւնը առ Պապն Հռովմայ 7
- Դ. Երեց վարդապետացս անորոշ վեճակը 8
- Ե. Մեր տպագրեալ Յայտարարութեան կեղակարծ
երկցած մէկ խօսքը , 9
- Զ. Ինքզինքնիս այն միջոցին հռովմէական ճանչցը-
նելուն հարկը 10 և 11
- Ը. Հաւատոյ էական մասունքը ո՛յք են 13
- Թ. Հռովմէական առաջնորդաց մեզի դէմ հանած հա-
լածանքին սաստկանալը 14
- Ժ. Մեր հպատակութեան դերը առ Ամենապատիւ
Սրբազան Պատրիարքն Կոստանդնուպօլսոյ . 18
- ԺԱ. Գեր հպատակութեան առ Աստուածարեալ Կա-
թօղիկոսն ամենայն Հայոց 18
- Պատասխանի Սրբազան Պատրիարքն Կոստանդ-
նուպօլսոյ 28
- Ահայագիրք Սրբազան Պատրիարքն 27
- ԺԲ. Սերալիք ընդունելութիւն երեց վարդապետացօ
յողգէ՛ս Հայոց որ 'է Կոստանդնուպօլսիս . 29

ԺԴ. Մեր վերադարձին պատճառել կրցած գանազան
խորհրդածութիւնները 31

ԺԵ. Քանի մը մեղաբանի խօսքերու համառօտ պա-
տասխաններ 34

ԺԵ. Մենչե ցոյժմ հիմակուրնէն տորբեր ոճ բռնել-
նուս պատճառները 37

ԺԶ. Գայթակղութեան վտանգէն զմեզ վտնցընել
ուղող բարեմտաց պատասխան 38

ԺԷ. Մեր գիտաւորութիւնը չարաչար դատողաց խոս-
քերուն լուծմունքը 41

ԺԸ. Թէ որքան գոհ ենք մեր ըրած գործողութիւնը վրայ . 43

ԺԹ. Ազգասիրական եռանդնիս 45

